

**Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича**

**Географічний факультет
Кафедра економічної географії та екологічного менеджменту**

**ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ВИКЛАДАННЯ
ШКІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ В УКРАЇНІ**

**Випускна кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)**

Виконала:

студентка 6 курсу, 615 групи
галузі знань 01 – Освіта /Педагогіка
спеціальності 014.07 – Середня освіта
(Географія)

ОП «Географія»

Федорчак Антоніна Миколаївна

Науковий керівник: к.геогр.н.,

доц. Грицку В.С.

До захисту допущено:

Протокол засідання кафедри № 6

від «7» грудня 2021р.

Зав. кафедри _____ доц. Вацеба В.Я.

Чернівці – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ ГЕОГРАФІЇ	6
1.1. Характеристика методики викладання географії.....	6
1.2. Зв'язок методики навчання географії в школі з іншими науками.....	14
1.3. Класифікація методів викладання географії.....	17
РОЗДІЛ 2. ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ ШКІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ	30
2.1. Розвиток шкільної географії та методики її викладання наприкінці XVI - на початку XX століть.....	30
2.2. Розвиток шкільної географії та методики її викладання за радянських часів (1920 - 1991).....	37
2.3. Розвиток шкільної географії та методики її викладання в незалежній Українській державі.....	45
РОЗДІЛ 3. ВИВЧЕННЯ ПЕРЕДОВОГО ДОСВІДУ ВЧИТЕЛІВ ГЕОГРАФІЇ В УКРАЇНІ, ЇХНІ НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ	50
3.1. Педагогічні ідеї досвіду.....	50
3.2. Втілення власного досвіду в реалізацію цих ідей.....	56
РОЗДІЛ 4. ВЧЕНІ ЯКІ ВКЛАЛИ ЗНАЧНИЙ ВНЕСОК В ВИКЛАДАННЯ ШКІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ	64
4.1. Внесок О.А.Івановського.....	64
4.2. Внесок Ф. Матвієнка-Гарнаги.....	67
ВИСНОВКИ	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	77
ДОДАТКИ	83

ВСТУП

Актуальність теми. Географія, як предмет, повинна давати знання, що пояснюють функціонально-просторові відносини та фізіономічні характеристики земної поверхні на основі взаємодії природи та населення. У багатьох навчальних системах цей предмет знайшов своє місце як база загальної культури, він представляє собою шлях входження учнів у навколишній світ, він має велике виховне значення, тому що він дає знання світу - сьогодні, а також передбачає можливі ситуації та проблеми глобального світу, в якому вони опиняться через кілька років від цього моменту.

Однією із важливих складових педагогічної роботи вчителів географії, в умовах сучасних змін в освіті, є застосування ефективної методики викладання географії, спираючись на минулий історичний досвід аспектів викладання шкільної географії. Кожен новий період сьогодення із швидкими технологічними змінами приносить нові знання, а також нові способи їх отримання. Існує велика кількість інформації, яку важко запам'ятати, і нові інформаційні технології дають абсолютно новий стимул до навчання. Тому зв'язок між тими, хто навчає, і тими, хто навчається, є обов'язковим. У наш час особливо виникає необхідність нового способу викладання замість традиційного. Використовуючи нові методи викладання та навчання в школі можна зробити досить великий крок вперед.

Ефективний розвиток географічної освіти в майбутньому та методики її викладання неможливі без досконалого засвоєння того, що вже було зроблено, зокрема, без вивчення власної історії. Існує нагальна та актуальна потреба в узагальненні, систематизації, аналізі всіх явищ і процесів, пов'язаних з розвитком географічної освіти; в розробленні систематизованої періодизації її розвитку; у визначенні можливостей застосування досвіду, який був здобутий вітчизняною географічною освітою, тому тема дослідження є досить актуальною.

Проблемі навчання та засвоєння географічних знань школярами присвятили свої роботи Т.П. Герасимова, А.Є. Бібік, М.М. Баранський, В.О. Коринська, Й.Р. Гілецький, Н.П. Викулова, А.В. Даринський, І.І. Барінова, С.Г. Коберник, Р.Р.

Коваленко, Л.М. Панчешникова, В.А. Щенцов М.А. Откаленко, Є.Й. Шипович, О.Я. Скуратович та інші. У спеціальній методичній літературі дослідженню даної проблеми присвячені роботи В.А. Грузинська, В.М. Вовк, Т.І. Пороцька, Т.М. Головіна, Ю.К. Зубрилін, Є.Ф. Сегалевич, О.І. Липецька, Л.К. Одинченко, В.М. Синьов, В.О. Липа та ін.

Проблемам педагогічних методик також присвячено багато наукових досліджень І.М. Дичківської, О.І. Пометун, С.П. Бондаря, Л.В. Пироженко. Окремі аспекти інноваційних підходів у викладанні географії в останніх публікаціях розглядали такі вітчизняні вчені, як Г.П. Пустовіт, Н.Г. Барадая, С.Л. Капіруліна, Н.В. Лєскова, С.М. Пальчевський, Т.Г. Назаренко. Оцінка фахових джерел показала відсутність єдиного наукового підходу до позитивного впливу педагогічних методичних на підвищення рівня сформованості професійної компетентності учителя.

Мета дослідження - дослідження історичних аспектів викладання шкільної географії в Україні.

Мета дослідження потребує вирішення наступних **завдань**:

- розглянути теоретичні аспекти методики викладання географії;
- проаналізувати історію розвитку методики викладання шкільної географії;
- дослідити передовий досвід вчителів географії в Україні та їх напрямки;
- охарактеризувати вчених які зробили значний внесок в викладання шкільної географії.

Об'єкт дослідження – історичний розвиток викладання шкільної географії в Україні.

Предмет дослідження - теоретичні та практичні особливості методики викладання шкільної географії в Україні.

Інформаційну базу дослідження становлять наукові праці вчених у сфері викладання географії, монографії, керівні документи уряду та органів освіти різних часів, що висвітлюють різні аспекти предмета дослідження.

Методологічну основу дослідження становлять теоретичні: загальнонаукові та спеціальні методи.

Наукова новизна дослідження обумовлена розширенням уявлень та знань про історичні аспекти викладання шкільної географії в Україні для удосконалення змісту, принципів, особливостей та технологій побудови навчально-виховного процесу, методологічної переорієнтації сучасного викладання географії.

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, чотирьох основних розділів, висновків, список використаних джерел який містить 59 найменувань, та додатків. Загальний обсяг роботи становить 85 сторінок, з яких 76 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ ГЕОГРАФІЇ

1.1. Характеристика методики викладання географії

Наука про особливості та закономірності процесу навчання географії в школі називається методикою викладання географії. Методика викладання географії у школі походить від грецького слова «methodos» (спосіб викладу) - галузь педагогічної науки [20].

Дана методика встановлює та втілює раціональні прийоми та методи, форми та засоби навчальної діяльності та процесу, під час чого відбувається формування відповідних вмінь та навичок для подальшого застосування цих знань та свідоме освоєння учнями системою знань із шкільного курсу географії. Вчитель застосовуючи знання теоретичних засад методики та користуючись необхідним методичним апаратом для самостійної творчої роботи, підвищує професійний рівень та сприяє зростанню методичної майстерності та [20].

У завдання методики викладання географії у школі входять:

- 1) визначення змісту шкільного курсу географії відповідно до освітньо-виховних завдань школи та вікових особливостей учнів;
- 2) дослідження форм, методів та прийомів викладання, що забезпечують успішне вирішення навчально-виховних завдань школи, подальше зміцнення зв'язку навчання з життям;
- 3) дослідження умов та особливостей засвоєння географічних знань учнями в процесі навчання географії.

Об'єктом методики викладання географії виступає процес формування та подання географічних знань, умінь і навичок у загальноосвітній школі, а предмет - система та технологія шкільної географічної освіти, а саме: засоби та форми організації наукового пізнання в процесі вивчення шкільної географії, її місце та значення в системі загальної середньої освіти; зміст та структура сучасних курсів географії.

Для розвитку сучасної теорії методики викладання географії та для практичної роботи в загальноосвітній школі та інших загальноосвітніх закладах знання історії науки та історичних аспектів викладання географії необхідні. Ці знання допомагають зрозуміти суспільну роль географії як навчального предмета, його місце у навчальних планах різних типів шкіл, успішно вирішувати сучасні завдання як теоретичного, так і прикладного характеру.

Розвиток методики навчання географії розпочався із запровадженням географії у навчальні плани школи. Розвиваючись у складі дидактики, вона поступово відокремилася до самостійної галузі, стала приватною дидактикою навчального предмета «географія».

Чинники які визначають розвиток методики навчання, насамперед, це стан, рівень розвитку нашого суспільства та системи освіти у ньому як особливої сфери людської діяльності. Суспільство пред'являє школі соціальну вимогу виховання та освіти підростаючого покоління, яке має мати певні якості. У наш час суспільство ставить за мету підготувати школярів до життя, в якому кожен міг би проявити свої найкращі якості, мати в житті успіх: ставити мету своєї діяльності і досягати результатів, при цьому грамотно поводитися в природі, у суспільстві, у державі, на виробництві. Рівень розвитку базової науки також впливає на напрями та характер досліджень у методиці. Становлення у географічній науці нових теорій, затвердження нових концепцій відбивається у змісті шкільної географії.

Методика досліджує структуру окремих систем знань, етапи формування їх у різних щаблях навчання. Прикладом може бути прагнення географії до єднання її двох гілок, інтеграції її складових, посилення уваги до регіональних країнознавчих характеристик і у зв'язку з цим побудова багатьох курсів шкільної географії з урахуванням країнознавства, посилення уваги питанням соціальної географії, відомостей з етногеографії.

Яскравим прикладом впливу науки є введення у зміст шкільної географії системи знань про Світовий океан та розробка методики його вивчення у процесі викладання окремих курсів (з 6 по 9 клас включно).

Розвиток методики тісно пов'язаний і з успіхами в психолого-педагогічних науках, в опорі на які вдосконалюються методи, засоби та форми організації навчання. Основоположником методики навчання географії у світовому масштабі вважають великого педагога Яна Амоса Коменського, творця дидактики, який розробив єдину шкільну систему, принципи та правила навчання дітей. Для методики географії важливо, що він вперше звернув увагу на обов'язковість спостережень школярами предметів та явищ навколишнього світу, на важливість вивчення причинних зв'язків у природі.

Методика викладання географії – одна з педагогічних наук, приватна дидактика, що досліджує особливості процесу навчання географії у загальноосвітній школі.

Найбільш тісні зв'язки має з дидактикою, що розглядає загальні закономірності освіти та виховання. Предмет вивчення – процес навчання основ географії з елементами інших наук.

До проблем, що вивчаються, відносяться:

- зміст шкільної географії;
- навчальна діяльність вчителя;
- процес навчання учня;
- освітньо-виховні завдання географії у школі;
- виховання та розвитку учнів у процесі навчання географії.

Методика навчання географії:

- проводить відбір знань про природничо-наукові засади раціонального природокористування та охорони навколишнього середовища;
- розробляє прийоми формування цих знань, - визначає систему картографічних знань та умінь;
- створює систему картографічних посібників та розробляє прийоми їх використання у процесі навчання географії.

Методика навчання географії відповідає питанням:

- навіщо вчити? (цілі);

- чому вчити? (зміст);
- як вчити? (методи);
- за допомогою чого вивчати? (засоби навчання).

Підхід до вирішення цих проблем визначається сучасною освітньою метою – різнобічний та своєчасний розвиток дітей та молоді, формування навичок самоосвіти та самореалізації особистості.

Концепція географічної освіти спирається на дидактичні засади:

1. Шкільна географія не є механічною проекцією науки на школу, її зміст та структура розглядаються як особлива дидактична конструкція, створена з урахуванням вікових особливостей учнів.

2. В основу предмета має бути покладено принцип особистісно-орієнтованого навчання, що розглядає як головний об'єкт навчально-виховного процесу учня.

3. Потрібно забезпечити єдність змістовної та процесуальної сторін навчання, которое передбачає не тільки передачу учням системи знань та умінь, а й навчання їх способам навчальної діяльності із застосуванням нових навчальних технологій та форм організації навчального процесу.

4. Кінцевий результат навчання географії визначається не так сумою набутих знань, скільки вмінням застосовувати їх на практиці, у повсякденному житті, використовувати для розвитку інтелектуальних, вольових та інших якостей особистості.

З цієї причини основними педагогічними функціями концепції географічної освіти є:

1. пізнавально-розвиваюча (сприяє саморозвитку особистості, розширенню та поглибленню наукових знань);

2. пізнавально-навчальна (передбачає формування навичок досліджень географічних явищ та процесів за допомогою спостережень, систематизації, аналізу, узагальнення, прогнозування);

3. виховна (передбачає взаємозалежність освіти та виховання і як результат – формування особистісних якостей учнів, ставлення до навколишнього світу);

4. соціально-адаптаційна (покликана сприяти самовизначенню та конкурентоспроможності особистості в сучасному світі, її вмінню застосовувати самостійні рішення);

Розвиток сучасної методики викладання географії характеризується наступними наскрізними напрямками, характерними загалом системи навчання:

1. гуманізація - це новий світогляд, що стверджує загальнолюдські цінності і що розглядає насамперед життя людей та їх суспільні відносини;

2. соціологізація – загальний напрямок всієї науки, що полягає у підвищенні уваги до соціальних аспектів розвитку;

3. екологізація – що передбачає розгляд людини у нерозривному зв'язку з середовищем її проживання, умовами відтворення життя⁴

4. економізація – пов'язані з переходом до ринкової економіки.

Крім зазначених пропонуються ще такі напрямки:

– інтеграція двох гілок географії, посилення комплексних підходів. (створення курсів, де загальноземлезнавчі знання тісно пов'язані з країнознавчими);

– політизація. збільшення уваги до процесів, що відбуваються на політичній карті;

– практична спрямованість.

Методика викладання географії у школі спирається на принципи дидактики та теорію виховання, на закономірності, встановлені психологією, на тісний зв'язок з географічними науками (фізичною та економічною географією).

Система методів викладання географії включає:

– усне викладання знань (оповідання, пояснення, шкільна лекція, бесіда);

– роботу зі зйомки та складання плану місцевості; географічні спостереження;

– досліді;

– роботу з наочними посібниками (картами, картинами, кінофільмами, моделями, графічними посібниками та ін.);

– роботу з підручником та додатковою літературою.

Робота з картами займає чільне місце у системі практичної і самостійної роботи учнів з географії.

Значення методів роботи з географічними картами при вивченні географії залежить від того, що карта може бути усвідомлена основною ознакою будь-якого географічного об'єкта та явища, а саме – географічного стану об'єкта Землі. Без карти неможливо знайти усвідомлені форми, величину великих територій, досліджуваних у географії, взаємні зв'язку географічних елементів у межах досліджуваних територій та зв'язку між різними територіями. Кожне географічне уявлення та поняття у свідомості учнів тому й нерозривно пов'язане з картою. Значення карти як одного з джерел географічних знань визначає необхідність формування в учнів міцних умінь та навичок щодо складання простих планів місцевості та читання готових карт. Ці вміння становлять одну зі сторін підготовки учнів до практичної діяльності.

Географічні спостереження у природі та суспільно-виробничому житті населення рідного краю зближують викладання географії з життям, сприяють утворенню правильних географічних уявлень, озброюють учнів умінням спостерігати, користуватися різними приладами (шкільний нівелір, шкільний універсальний кутомір та інших.). Широке впровадження цього у практику викладання сприяє розгортання краєзнавчої роботи у школі. У процесі краєзнавчої роботи учні вдосконалюють практичні вміння та навички.

Методи роботи з географічними картами та географічні спостереження істотно впливають на всі інші методи викладання географії, а також на форми організації навчальної роботи та систему навчального обладнання з географії. Успішне застосування будь-якого методу у викладанні географії визначається обов'язковим поєднанням з різними прийомами роботи з картами, широким використанням матеріалів, отриманих учнями у процесі географічних спостережень.

Організація навчальної роботи з географії здійснюється у наступних формах:

1) урок (основна форма),

2) екскурсія,

3) заняття на місцевості та на географічному майданчику.

Уроки залежно від переважання тієї чи іншої навчальної мети поділяються на 4 основні типи: змішаний урок, урок отримання нових знань, урок практичних робіт, урок повторення та перевірки знань учнів.

Методично правильна організація уроку передбачає наявність певного набору карт, атласів, глобусів, картин, таблиць, схем, які відповідають темі уроку. Велике значення серед наочних посібників мають фільми. Вони дозволяють всебічно і в динаміці знайомити учнів із будь-яким районом та будь-якою країною світу. Значить, місце належить також різноманітним колекціям (гербарії, ґрунтові моноліти, зразки з корисними копалинами та інших.). Навчальні екскурсії проводяться у природу, на промислові, сільськогосподарські та транспортні підприємства, у ботанічні сади, музеї та на виставки. Тематика екскурсій на природу визначається місцевими умовами та підпорядковується задачі накопичення уявлень про місцеві географічні об'єкти на основі безпосередніх спостережень. Проведення екскурсії має на меті ознайомлення з сучасним підприємством у найважливіших галузях господарства, особливостями його організації та економікою.

Організація екскурсії передбачає 3 основні етапи: підготовка вчителя та учнів до екскурсії, проведення екскурсії, підбиття підсумків та використання отриманих матеріалів. Спостереження поєднується з поясненням вчителя чи екскурсовода, виконання різних завдань учнями.

Заняття на місцевості та географічному майданчику проводяться з метою організації систематичних спостережень та виконання різноманітних вправ з географії. У процесі проведення учні входять у фенологічні спостереження, спостереження за режимом річок, за рівнем ґрунтових вод, розвитком ярів та інших площадках учні проводять метеорологічні спостереження, виконують різні вимірювальні роботи, вправи в орієнтуванні та інше. Ця форма організації навчальної роботи, що сприяє розвитку ініціативи та самодіяльності учнів,

прищепленню навичок спостереження, користування різними приладами, у період розбудови школи набуває важливого виховного значення.

У розвитку методики викладання географії велике значення має узагальнення передовими вчителями свого досвіду. Досвід передових вчителів широко висвітлюється у пресі, у доповідях на науково-практичних конференціях, педагогічних читаннях. Підготовкою вчителів для школи займаються географічні факультети університетів.

Робота в галузі методики викладання географії ведеться головним чином за наступними напрямками:

- вивчення та узагальнення сучасного досвіду передових вчителів (для цього організуються спостереження на уроках, проводяться бесіди з вчителями та учнями, вивчаються плани та звіти вчителів, зошити учнів тощо);
- вивчення досягнень методичної науки розвинених країн;
- експериментальні роботи (класні та лабораторні) для перевірки матеріалів, що дозволяють судити про ефективність того чи іншого методу.

У різних європейських країнах географія викладається у школах як самостійний предмет та учні отримують систематичні знання. Велику увагу приділяють читанню карт (особливо у школах Польщі), роботі з підручником, наочними посібниками, у т. ч. кінофільмам (Угорщина та ін.), роботі учнів на місцевості тощо.

У деяких країнах географія не викладається у школі як самостійний предмет. Так, у школах США у більшості штатів матеріал з географії включений до курсу «Громадські науки». В інших штатах США, в Англії та в деяких інших країнах географія існує в школі як самостійний предмет, але немає суворої програми навчання. У ряді країн (напр., Австрія, Франція) програми та підручники з географії мають країнознавчий характер. У школах деяких країн велика увага (особливо після 2-ї світової війни) приділяється вивченню економічної географії і насамперед своєї країни.

1.2. Зв'язок методики навчання географії в школі з іншими науками

Методика викладання географії пов'язана з багатьма іншими науками та дисциплінами. Основну роль розробки змісту шкільної географії грає зв'язок з географічними науками.

Навчальний предмет, який вивчається в школі - це педагогічна проекція науки, що ґрунтується на обліку вікових особливостей школярів та їх підготовки. У сучасній школі вивчають такі предмети, як фізична та економічна географія.

Внутрішньо-предметні зв'язки забезпечують узгодженість вивчення різних курсів географії, забезпечують наступність у формуванні знань - укладені в системі знань геолого-геоморфологічних, кліматологічних, гідрологічних, та ін.

Міжпредметні зв'язки відображають погоджене вивчення різних навчальних предметів. Вони показують процес інтеграції різних дисциплін та предметів, а також ґрунтуються на системі методів.

Серед методів навчання особливу роль грає картографічний (як системи прийомів роботи з картою), карта – одне з основних джерел інформації, що відбиває зв'язок методики викладання географії та картографії.

Широко використовується робота із статистичними даними та матеріалами, що відповідає статистичному методу досліджень.

Полеві методи роботи представляються у школі спостереженнями, екскурсіями, та ін.

Найбільш тісними та потужними зв'язками методика викладання географії володіє дидактикою. Вона спирається на дидактику як на загальний науковий фундамент методики всіх навчальних предметів. На основі дидактичних законів та принципів будується сама система методів навчання та форм навчання. У свою чергу, методика географії збагачує дидактику виявляючи шляхи та особливості успішного формування знань та умінь, розвитку та виховання учнів у процесі навчання географії.

Зміст шкільної географії формується на основі теорії змісту загальної освіти в школі; система методів навчання географії і вимоги до них співвідносяться з

дидактичними класифікаціями методів навчання; основною формою навчання географії в школі є урок і т.д.

Дидактика, використовує дані методики для своїх узагальнень, тому й спирається на методику шкільних курсів.

До дидактики, можна віднести такі результати наукового дослідження з методики:

- шляхи та умови розвиваючого навчання географії;
- способи оцінювання знань і вмінь учнів та об'єктивної перевірки з географії;
- шляхи формування підходів до визначення системи світоглядних ідей.

Безумовно, важливий і закономірний зв'язок методики викладання географії з психологією. Методика викладання географії спирається на дані вікової та педагогічної психології про психофізіологічні особливості учнів різноманітного віку. Знання психологічних закономірностей, принципів та особливостей сприяє вибору найбільш дієвих засобів та методів навчання та виховання. Дані застосовуються для розробки мотивів вчення, розвитку пізнавального та уявного інтересу, досвіду творчої діяльності. Богоявленський Д.М., Менчинська Н.А. - про стимулювання розумового розвитку; Тализіна Н.Ф., Гальперін П.Я., - про поетапне формування розумових дій; Ельконін Д.Б., Давидов В.В. - про роль узагальнень у засвоєнні теоретичних знань. Правильно сплановане та організоване вчення завжди має випереджати розвиток, йти попереду і служити джерелом нового у розвитку» [2].

Географія - це галузь знань, що вивчає землі, особливості, мешканців і явища Землі. Географія охоплює будь-яку фізичну, культурну, економічну та політичну сфери до локальної та глобальної. Завдяки географії ми вчимося цінувати різноманітність ландшафтів, народів і культур, тому географія є життєво важливим предметним ресурсом для громадян світу 21 століття, що дозволяє нам зіткнутися з питаннями про те, що означає подібатися стійко у взаємозалежному світі. Географія як навчальний предмет тісно зв'язана з методологією наукової географії, яка створює шляхи пізнання закономірностей, які виявляють взаємовідносини я

між географічним середовищем і явищами суспільного життя, спираючись на теорію пізнання навколишнього світу.

Методика викладання географії плідно пов'язана з теорією виховання. Вона вивчає, розробляє, удосконалює та пропагує прийоми, методи, способи та засоби національного виховання у процесі навчання географії.

Також зміцнюються зв'язки методики викладання географії із логікою. Закони логіки застосовуються при побудові системи понять та умінь у шкільному курсі географії, розробки системи засобів навчання тощо.

Географія, відносячись одночасно і до предметів природного та предметів гуманітарного циклу, охоплює всю систему «природне середовище-суспільство-людина», що дозволяє їй:

- комплексно розглядати місце існування людства;
- формувати сприйняття світу у вигляді точної ієрархії територіальних природно-суспільних систем, що формуються та розвиваються за певними законами.

З цієї причини географія - єдиний шкільний світоглядний предмет, що формує у учнів комплексне, системне та соціально-орієнтоване уявлення про Землю як про планету людей.

Методика викладання шкільної географії має тісні зв'язки з курсами фізичної, економічної та соціальної географії, а також із регіональною географією, землезнавством, кліматологією, з основами топографії географією ґрунтів, геологією, гідрологією, зоогеографією, картографією тощо. У методиці викладання географії можна простежити також безперечні зв'язки географії з історією, екологією, економікою, біологією, хімією, фізикою, математикою, астрономією та іншими науками.

У змісті шкільної географії можна виявити зв'язок методики з біологією. У процесі вивчення певної території, певна увага приділяється формуванню відносно цілісної картини живої природи цього регіону - вивчаються різні види тварин та особливості їхнього пристосування до умов навколишнього середовища,

вивчаються життєві форми рослин,; з'ясовуються взаємозв'язки між умовами існування та живими організмами, тобто розвиваються знання.

Методика викладання географії розширює зв'язки з такими науками як економіка та соціологія, у зв'язку з постійним удосконаленням змісту шкільної географії. У новітній програмі з географії проведено оновлення формулювання, які посилюють соціальний і економічний аспекти.

1.3 Класифікація методів викладання географії

Звернемося до класифікації методів викладання географії, яка зберігається в методиці навчання географії, користується великою популярністю вчителів-практиків, і знайомство з нею майбутніх вчителів є доцільним. Розглянемо наступні методи.

1. Словесні методи. Словесні методи займають пріоритетне місце у системі методів навчання. Їх розрізняють за формою викладу змісту: розповідь, пояснення, лекція, розмова, дискусія, читання вголос, прослуховування магнітофонних записів, всі види роботи з підручником, додаткової літературою, статистичними матеріалами тощо. Сьогодні словесні методи часто називають застарілими, неактивними. Разом про те ця група методів забезпечує повідомлення великого обсягу інформації за короткий час. Живе слово вчителя дозволяє створити яскраві, образні картини географічних об'єктів та процесів. Словесні методи розвивають уяву та пам'ять учнів, пояснення педагога дозволяє продемонструвати логічні схеми міркувань, служить зразком грамотного наукового мовлення. Спілкування з учнями дозволяє зрозуміти їх індивідуальні особливості мислення, пам'яті, мовлення, широту світогляду, область інтересів тощо. За допомогою слова коментуються навчальні завдання, пропонуються інструкції, шляхи вирішення навчальних завдань. При використанні словесних методів навчання є місце не тільки відтворювальної чи репродуктивної, а й творчої діяльності. Вона здійснюється у процесі евристичної розмови, пошуків відповіді проблемне питання, дискусії.

2. Наочні методи. Наочні методи розрізняють за допомогою наочності, вони припускають демонстрацію різноманітних наочних посібників: картин, схем, карт, фотографій, ілюстрацій, макетів, малюнку вчителя тощо. Функції вчителя полягають у організації роботи з ними, навчанні прийомів навчальної діяльності, керівництві мисленнєвою діяльністю школярів. Місце для самостійної творчої діяльності школярів при організації роботи з комплексом різноманітних засобів наочності. Наприклад, завдання щодо складання комплексної характеристики господарства регіону виконується на основі вивчення карт, таблиць, схем, навчальних відеоматеріалів. Значення цих методів важко переоцінити. Вони забезпечують наочність теоретичного матеріалу, сприяють формуванню географічних образів і уявлень, розвитку просторового мислення, дозволяють задіяти одночасно слухову та зорову пам'ять, забезпечують чуттєве сприйняття. Наочні методи зазвичай використовуються одночасно зі словесними, наприклад розповідь про савани може супроводжуватися демонстрацією картин природи савани в зимовий та літній період. Наочні методи можуть випереджати словесні, наприклад, після показу діапозитивів з панорамами гір вчитель просить школярів сформулювати поняття гірської країни. За іншого підходу вчитель спочатку дає визначення гірської країни, та був демонструє види гір на слайдах.

3. Практичні методи. У сучасній школі для демонстрації наочності використовують різноманітні екранні технічні засоби, особлива увага приділяється використанню у процесі інформаційних комп'ютерних технологій. Практичні методи виділяються по об'єктах вивчення (географічна дійсність та її моделі) та призначені для формування у школярів умінь та навичок, привчання вести самостійну роботу, добувати нові знання та засвоювати їх. Вчитель формулює навчальне завдання та організує роботу учнів щодо засвоєння способів дії, що сприяють її вирішенню, наприклад порівнювати географічні об'єкти, читати та аналізувати карти, працювати з типовим планом, статистичними даними тощо.

До цих методів входить організація спостережень у природі та на виробництві. На уроці та у позаурочній діяльності не лише вивчають моделі, а й створюють їх у процесі викреслення схем та графіків, створення планів місцевості,

географічних профілів тощо. Реалізація наочних методів навчання відбувається при виконанні практичних робіт. Безумовно, практичні методи не існують у відриві від словесних і наочних. У міру освоєння курсу географії їхня частка у навчанні зростає. У сучасних умовах підвищується роль практичних методів навчання, оскільки вони наближають теорію до практики, вчать діяти самостійно, дозволяють засвоїти краєзнавчі знання. До практичних методів відносяться вправи, лабораторні та практичні роботи. Лабораторні роботи проводяться із застосуванням приладів, інструментів, спеціального обладнання. У географії до них можна віднести роботи на географічному майданчику, а також дослідницькі роботи учнів, у яких здійснюється збір краєзнавчого матеріалу (поповнення фондів шкільного музею), тривалі спостереження за станом погоди, опис особливостей формування господарства своєї місцевості, дослідження природних комплексів тощо. д.

Спільним є підхід до організації роботи, в якому вчитель виступає як організатор та консультант, а школярі виконують завдання та представляють його результати у різних формах – повідомленнях, доповідях, круглих столах, фотозвітах, колекціях, письмових роботах тощо.

Основним недоліком класифікації способів за джерелами знань і те, що вона відбиває характер пізнавальної діяльності учнів у навчанні, ступінь їх самостійності навчальної роботи. Тому на додаток до неї використовують класифікацію, засновану на обліку характеру пізнавальної діяльності учнів.

1. Пояснювально-ілюстративний метод. Його суть полягає у передачі навчальної інформації, що передбачає організацію засвоєння знань із використанням засобів наочності. Учні засвоюють інформацію у готовому вигляді, наприклад, слухаючи розповідь вчителя, читаючи підручник, переглядаючи слайди тощо. Застосування цього методу передбачає створення в школярів основний бази знань, що у подальшому послужить фундаментом в організацію їх самостійної роботи. Цей метод необхідний щодо теоретичного матеріалу, засвоєння якого мало забезпечене знанням фактів (наприклад, теорії фізико-географічного районування, урбанізації, гіпотези дрейфу материків, концепції природно-ресурсного потенціалу

тощо.). У практиці цей метод широко використовується у молодших класах. У результаті невеликий відрізок часу учням повідомляється значний обсяг знань. Причому передача знань здійснюється не обов'язково вчителем, у цьому можуть бути задіяні сучасні технічні засоби, наприклад комп'ютерні програми, відеофільми, магнітофон. Проте діяльність учнів обмежена сприйняттям, усвідомленням та фіксацією у пам'яті готової інформації. Ступінь самостійності учнів у навчальній діяльності невелика, вони формуються вміння і навички використання отриманих знань.

Дамо характеристику найпоширеніших методичних прийомів, з яких здійснюється реалізація пояснювально-ілюстративного методу.

Розповідь. Розповідь являє собою усне, оповідне, яскраве і образне викладення певного питання вчителем, в результаті якого школярі знайомляться з різноманітними об'єктами та явищами, недоступними для безпосереднього спостереження, наприклад розповідь про виверження вулкана, рослинність та тваринний світ вологого екваторіального лісу. Зазвичай розповідь має описовий характер, містить фактичний матеріал і застосовується у тому випадку, коли у школярів недостатньо знань для організації бесіди.

Вирізняють такі різновиди оповідання: сюжетний, ілюстративний, інформаційний. Рекомендується розповідати матеріал на додаток до виконаної самостійної роботи учнів, остерігатися викладати факти, частково знайомі учням (при цьому їх увага розсіюється і вчителю доводиться докладати зусиль, щоб його утримати).

Виклад матеріалу під час розповіді характеризується логічністю, достовірністю, наявністю достатньої кількості переконливих прикладів. Матеріал повинен викладатися простою та доступною мовою, включати особисту оцінку та ставлення вчителя до подій.

Мета оповідання — не лише формувати у школярів розуміння, а й викликати емоції, що сприяють запам'ятовуванню матеріалу. Тому вчитель повинен не тільки мати дуже чіткі уявлення про зовнішній вигляд та особливості тих об'єктів та явищ, про які йдеться, а й володіти інтонацією, певною мірою акторською майстерністю.

У процесі розповіді вчитель виділяє основні якості, основні риси та ознаки об'єктів, котрий іноді несуттєві, але які грають важливу роль до створення образних уявлень. У той самий час слід, що учні щодо пасивно сприймають отриману під час розповіді інформацію, тому неправильно штучно збільшувати частку розповіді під час уроку. При зміні методів недоцільно відразу за розповіддю застосовувати метод пояснення, оскільки у зовнішньому прояві ці два методи дуже схожі.

Пояснення. Пояснення використовують у випадках, коли необхідно роз'яснити географічні закономірності, суттєві властивості досліджуваного об'єкта чи процесу, деякі поняття, тобто. матеріал, складний сприйняття. Наприклад, процес формування циклонів та антициклонів, азональних природних комплексів, розміщення галузей виробництва в епоху науково-технічної революції.

На відміну від розповіді, пояснення має характер доказування, до нього зазвичай вдаються щодо теоретичного матеріалу, виявленні та розкритті причинно-наслідкових зв'язків і залежностей у явищах природи та життя. При цьому важливо, щоб знання викладалися в певній системі, в якій показано підпорядкування її елементів, були виділені головні та другорядні поняття та їх зв'язки. Пояснення можна поєднувати з елементами бесіди, тоді вчитель отримує інформацію про процес засвоєння учнями матеріалу і може скоригувати навчально-виховний процес. Важливо також пам'ятати, що пояснення лише тоді досягає мети, коли поєднується з раціональними записами у зошиті учнів, показом та аналізом змісту підручника. Для пояснення характерне точне формулювання суті проблеми, логіка викладу та чітка послідовність розкриття причинно-наслідкових зв'язків. Воно супроводжується прикладами, використанням порівняння та аналогії, вимагає ґрунтовної аргументації. Пояснення використовується під час роботи з різними віковими групами школярів, але особливо необхідно у середньому та старшому шкільному віці, коли інтелектуальні можливості учнів зростають, а матеріал ускладнюється. Пояснення є засобом формування світогляду та взірцем доказового міркування, зокрема під час вирішення проблемних питань.

В таблиці 1.1. порівняні особливості розповіді та пояснення як методів усного викладення матеріалу вчителем.

Таблиця 1.1

Особливості розповіді та пояснення як методів усного викладення матеріалу
вчителем

Розповідь	Пояснення
<ol style="list-style-type: none"> 1. Має описовий характер 2. Використовується для формування географічних уявлень 3. Містить фактичний матеріал 4. Являє собою усне, оповідне, яскраве і образне викладення певного питання 5. Відрізняється короткістю; тривалістю на уроці до 5-7 хвилин. 6. Розвиває уяву та естетичні почуття учнів. 7. Переважає на уроках географії у молодших класах. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Має характер доказування 2. Точне формулювання суті проблеми, логіка викладу та чітка послідовність розкриття причинно-наслідкових зв'язків. 3. Розвиває мислення учнів, є прикладом логічного доказу. 4. Переважає на уроках географії у старших класах. 5. Використовується для формування географічних понять 6. Є засобом формування світогляду та взірцем доказового міркування Може займати значну частину уроку та стати керуючим методом викладення.

Джерело на основі [53]

Лекція - це монологічний спосіб наукового викладу об'ємного матеріалу (теми або окремого об'ємного питання), що використовується на старших щаблях навчання, так як тривале сприйняття мови вчителя, насиченою термінологією, обмежена психологічними можливостями учнів.

Приклади тим, які можна запропонувати для лекційного викладу: формування політичної карти світу, світове господарство, характеристика розвинених країн світу та ін. Лекція триває приблизно 30 хвилин, решта часу відводиться на закріплення матеріалу, що найчастіше відбувається у формі обговорення. Виклад матеріалу у вигляді лекції дозволяє економити час, тому її застосовують за такої організації навчання, коли на наступних уроках передбачається організація самостійної роботи. Помилкою є прагнення деяких вчителів організувати навчальну роботу у старших класах лише у вигляді лекційно-залікової системи. При помітному полегшенні діяльності самого вчителя, ускладнюється моніторинг за засвоєнням учнями матеріалу.

При повторенні навчального матеріалу проводяться оглядові лекції, їхня мета - узагальнення та систематизація вивченого матеріалу. Необхідно включати в

лекцію різноманітні методичні прийоми, наприклад, елементи дискусії, для чого створюються спеціальні ситуації, ставляться проблемні питання. Лекція обов'язково супроводжується планом та демонстрацією наочності (у тому числі із застосуванням інформаційних комп'ютерних технологій), темп читання лекції визначається необхідністю її запису учнями.

Актуальність використання лекції пояснюється застосуванням блокового вивчення нового навчального матеріалу за темами чи розділами, можливістю забезпечити цілісність та закінченість сприйняття школярами навчального матеріалу. Активізація пізнавальної активності школярів під час використання лекції пов'язані з їх включенням у пошук додаткової інформації, виконанням тематичних завдань, підготовкою матеріалів. Можлива організація заняття, яка одержала назву «лекція вдвох», де учні виступають у ролі лектора.

Шкільна лекція може мати характер проблемного викладу. У цьому вчитель констатує факти, з урахуванням зіставлення яких у науці існують невирішені проблеми, потім вказуються способи вирішення. Далі висвітлюються методи дослідження та отримані результати. Науковий пошук утверджує істину, яка перевіряється практикою. При використанні даного методу передбачається різний ступінь самостійного пошуку учнів у вирішенні проблеми. Їхня розумова самостійність стимулюється тим, що вчитель приваблює учнів до ймовірних відповідей, ставить питання, що змушують думати.

При вивченні географії вчитель використовує читання вголос уривків тексту. Такий прийом дозволяє уявити барвистий, яскравий, образний опис явищ та об'єктів, розвиває уяву, пізнавальний інтерес, сприяє запам'ятовуванню. Необхідно пам'ятати, що уривки для читання мають бути невеликими, супроводжуватися поясненням незнайомих слів, записом термінів на дошці, показом об'єктів на карті.

У методиці навчання коментоване читання рекомендують використовувати і щодо особливо складних питань економічної географії. До цього методу слід також віднести читання підручника, знаходження відомостей у таблицях та графіках, читання прямої інформації з карти, перегляд кіно- та відеофільмів, електронних матеріалів, прослуховування звукозапису.

2. Репродуктивний метод. Метод спрямовано закріплення знань, формування умінь та його застосування за зразком. Завдання вчителя полягає в організації за допомогою системи завдань репродуктивної діяльності учнів, які багаторазово відтворюють та повторюють спосіб діяльності. Вчитель пропонує школярам типові завдання, їх виконання визначається інструкцією, певною логікою, послідовністю етапів, типовим планом, наприклад, визначення географічного положення материка, характеристика типу клімату, економіко-географічного положення району і т.д. Тому надзвичайно важливо не просто знайомити учнів із планами географічних характеристик та описів, а й досягати їх знання. Такі плани розроблені та представлені у численних методичних посібниках з курсу шкільної географії.

Робота із застосуванням типових планів займає важливе місце у навчанні географії та є основою для організації самостійної роботи. Засвоєння учнями способів діяльності дозволяє надалі використовувати частково-пошуковий та дослідницький методи. На початковому етапі роботи за типовими планами вчитель не тільки знайомить з ним школярів та дає інструкцію, а й пояснює, як діяти, де знайти інформацію, тощо. Наведемо приклад типового плану властивості річки.

Репродуктивний метод включає використання питання-відповідної форми навчання - бесіди. При її організації викладення знань учителем чергується з постановкою питань учням, що дозволяє контролювати рівень засвоєння матеріалу, що вивчається. У розмові репродуктивного рівня переважають питання, створені задля відтворення знань. Бесіда сприяє активності учнів, дозволяє здійснювати індивідуальний підхід, підвищує інтерес, дає змогу висловити свою думку. У бесіді можна задіяти особистий досвід учнів, спиратися на знання, краєзнавчий матеріал, карти та ін. Вчителю необхідно ретельно продумувати послідовність питань, їх зміст, логічний взаємозв'язок, передбачати можливість формулювання висновків. При організації розмови питання зазвичай адресуються всьому класу, школярі відповідають за бажанням чи за вибором вчителя.

Залежно від мети виділяють розмови трьох типів: 1) вступні; 2) роз'яснювальні; 3) узагальнюючі.

Вступна бесіда зазвичай проводиться з метою відновлення у пам'яті школярів знань, необхідні засвоєнню нового матеріалу, концентрації уваги, інтелектуальних можливостей учнів включення в навчально-пізнавальну діяльність. Наприклад, щодо природних зон Південної чи Північної Америки можна запропонувати учням дати визначення природної зони, перерахувати відомі їм типи природних зон, згадати причини формування і т.д. У ході вступної бесіди вчитель з'ясовує готовність школярів до пізнання нового матеріалу та нових видів діяльності. Передбачаються короткі відповіді питання, точне відтворення знань. Така розмова найчастіше використовується під час повторення навчального матеріалу або уточнення завдань.

Роз'яснювальна бесіда дозволяє розкрити сутність об'єктів або процесів, що вивчаються, звернути увагу на подібності і відмінності, встановити взаємозв'язки і залежності. У процесі розмови школярів націлюють самостійну роботу, демонструють приклад логічного роздуми. Так, при поясненні залежності режиму рік від типу клімату вчитель може ставити ланцюжок послідовних питань. У зоні якого клімату лежать річки Дон, Хатанга, Індігірка, Амур? Коли цих річках спостерігається повінь, межень? В який час відбувається льодостав, льодохід? Потім вчитель просить зробити висновок про виявлені залежності. Продовжити роботу на уроці доцільно організацією самостійної роботи учнів щодо виявлення залежностей між кліматом та режимом річок, підібравши для порівняння інші об'єкти.

3. Метод проблемного викладу. Дозволяє розкривати різноманітні навчальні проблеми та демонструвати способи їх вирішення. Метод використовується для демонстрації зразка доказового вирішення проблеми, наукового мислення та пізнання. Вчитель виявляє та формулює проблеми, гіпотези, показує способи їх перевірки, розкриваючи перебіг міркувань. Школярі як осмислюють і запам'ятовують готові висновки, а й стежать за логікою докази, прийомами визначення достовірності чи хибності висунутих положень. Наприклад, вчитель під час проблемного викладу розкриває погляди вчених формування складу атмосфери, розглядає з різних точок зору питання формування рельєфу.

Використання методу проблемного викладу визначається умінням вчителя та змістом навчального матеріалу. Даний метод дозволяє оцінити майстерність вчителя, але не показує, наскільки школярі володіють їм на вирішення практичних завдань.

4. Частково-пошуковий метод (евристичний). Мета використання методу полягає у підготовці учнів до самостійного виявлення, формулювання та вирішення проблем, залучення до творчої діяльності. Школярі вчаться аналізувати навчальний матеріал, знаходити докази, будувати план перевірки гіпотези, робити висновки тощо.

Навчання здійснюється шляхом організації евристичної розмови. При цьому вчитель вибудовує систему взаємопов'язаних питань, відповіді на які крок за кроком наближають до вирішення проблеми. Школярі беруть активну участь у бесіді, має місце творча діяльність, але цілісне, самостійне вирішення проблеми поки що відсутнє. Пошукова діяльність спрямовується вчителем, зміст евристичної бесіди будується на основі проблемного питання, виконання творчого завдання, спосіб вирішення яких наперед не відомий.

Евристичну бесіду проводять на основі наявних у школярів знань після виконання практичної роботи, перегляду кінофрагменту, знайомства зі статистичними даними тощо. Для пошукової розмови у процесі характерний індуктивний хід міркувань, у якому вчитель веде учнів від спостережень конкретних об'єктів чи сприйняття певних процесів до розкриття причинно-наслідкових зв'язків і узагальненням. Таким чином, у пошуковій бесіді необхідні організація спостережень або мобілізація уявлень пам'яті, потім виділення суттєвих ознак об'єктів, що спостерігаються, встановлення взаємозв'язків і закономірностей.

Прикладом може бути розмова про різницю солоності води у різних частинах Світового океану. В результаті бесіди школярі повинні дійти висновку про залежність між солоністю води і факторами, що впливають на неї (кліматичний пояс, кількість опадів, що припадають, принесення прісної води річками, що впадають).

У пошуковій розмові можливий дедуктивний підхід. Так, якщо учні мають загальне уявлення про циркуляцію атмосфери, то можна проводити розмову щодо виявлення конкретних прикладів впливу повітряних мас на формування клімату. Бесіда, що має проблемний характер, може перетворюватися на дискусію, яка носить характер пізнавальної суперечки. Школярам надається можливість висловити свою думку, а висновок робить учитель. Природно, що організація дискусії, диспуту можлива за наявності хоча б двох протилежних думок (наприклад, суперечка щодо потепління клімату внаслідок антропогенної діяльності).

Дискусії сприяють розвитку самостійності мислення учнів, вчать їх аргументувати свою думку, поглиблюють знання, сприяють їх загальному розвитку. Дискусія є цілеспрямований обмін думками. Вона може виникнути спонтанно під час уроку, може бути запланована заздалегідь у вигляді рольових ігор. У ході дискусії важливо пропонувати учням такі питання, які вимагають оцінних суджень та підводять до висновків, що мають світоглядне значення. Цінність дискусії у тому, що під час її в школярів формуються переконання у правильності тих чи інших положень чи явищ. Подібний підхід дозволяє суттєво впливати на формування наукового світогляду школярів, а отже, розвивати та виховувати їх. Дискусія сприяє глибокому розумінню проблеми, учні навчаються захищати свою позицію, зважати на думку товаришів. Зауважимо, що розмови, дискусії, розмови у формі ділової гри вимагають ґрунтовної попередньої підготовки як з боку вчителя, і з боку учнів.

Використання частково-пошукового методу передбачає самостійне вивчення школярами частини навчального матеріалу, застосування прийомів пізнавальної діяльності, наприклад: завдання на порівняння географічних об'єктів, формулювання виведення за прочитаним матеріалом, накладання карток для складання комплексної характеристики, підготовка питань з певної теми і т.д.

За всіх наявних перевагах частково-пошуковий метод має і істотний недолік, тому що школярі не включаються до цілісного процесу пізнання. Окремі етапи вирішення проблеми у багатьох не поєднуються у струнку, послідовну систему

міркувань. В результаті, зіштовхуючись із новим навчальним завданням, учні не знаходять шляхи її вирішення. Отже, цей метод готує школярів вести творчу самостійну діяльність, але її повністю не забезпечує. У таблиці 1.2. наведено рівні засвоєння знань під час використання різних методів.

Таблиця 1.2

Рівні засвоєння знань

Методи навчання географії	Рівні засвоєння знань і самостійної пізнавальності діяльності учеників
Пояснювально-ілюстративний	I рівень – учні виявляють знання у тому виді, у якому вони були викладені та засвоєні з підручника або засвоєні від даних вчителем
Репродуктивний	II рівень – учні використовують знання та вміння за певним прикладом
Частково-пошуковий та дослідний	III рівень – учні творчо застосовують знання та вміння у новій незнайомій навчальній ситуації

Джерело: на основі [40]

5. Дослідницький метод. Служить забезпеченню творчого використання знань та умінь, умов успішного формування мотивів творчої діяльності. Сутність методу полягає в організації пошукової творчої діяльності школярів щодо вирішення нових для них проблем. Метод сприяє формуванню усвідомлених, оперативно та гнучко використовуваних знань. Школярі набувають досвіду ведення дослідницької роботи, опановують методи наукового пізнання. Роль вчителя полягає у постановці перед учнями нових їм проблем, розробці дослідницьких завдань тощо. Ступінь самостійності учнів значно збільшується, насправді школярі вивчають новий навчальний матеріал самостійно. Вчителю відводиться роль консультанта, а учні максимально самостійно проводять мікродослідження, ставлять проблеми, знаходять способи їх вирішення, перевіряють та обґрунтовують правильність тих чи інших положень.

У освітній практиці цей метод застосовується замало. Проблема полягає, з одного боку, у трудомісткій підготовці, нестачі матеріально-технічного забезпечення, з іншого - у відсутності досвіду учнів вести наукове дослідження та великі витрати часу порівняно з засвоєнням готового знання. Більшою мірою дослідницька діяльність учнів представлена, як правило, не на уроці, а у

позаурочній та позакласній роботі. У той самий час не можна вважати, що методика організації досліджень, у практиці школи розроблено повною мірою. Ще належить здійснити системний підхід, адаптувати її зміст для школярів. Однак на уроках дослідницький метод можна використовувати в процесі узагальнення та систематизації матеріалу, після вивчення великих тем та розділів.

Наприклад, після вивчення теми «Населення світу» можна запропонувати школярам скласти план характеристики населення країни, описати особливості населення розвиненої країни, що розвивається, виявити риси подібності і відмінності і зробити висновки про причини відмінностей, а також попросити сформулювати деякі напрями демографічної політики в державах, що вивчаються. При реалізації краєзнавчого принципу, вивчення своєї місцевості дослідницький метод незамінний і може мати пріоритетне значення. На його основі відбувається збір та аналіз різноманітних фактів, статистичних матеріалів, результатів польових досліджень та спостережень. Зазвичай це довгострокові завдання, які пропонуються вчителем, плануються та контролюються у визначені терміни. Вчитель також виконує функції консультанта, керує обговоренням та підбиттям підсумків. Результати таких досліджень можуть становити інтерес не тільки для школярів, а й для місцевих жителів, організацій. Наприклад, темами подібних досліджень можуть бути: вивчення природних комплексів, оцінка антропогенного впливу на ландшафти, якість життя населення свого мікрорайону, особливості демографічної ситуації; формування територіально-виробничого комплексу тощо.

Завдяки географії ми вчимося цінувати різноманітність ландшафтів, народів і культур, тому географія є життєво важливим предметним ресурсом для громадян світу 21 століття, що дозволяє нам зіткнутися з питаннями про те, що означає подібність у взаємозалежному світі.

Розглянувши методику викладання географії, ми визначили, що Методика викладання географії у школі походить від грецького слова «methodos» (спосіб викладу) - галузь педагогічної науки. Дана методика встановлює та втілює раціональні прийоми та методи, форми та засоби навчальної діяльності та процесу, під час чого відбувається формування відповідних вмінь та навичок .

РОЗДІЛ 2

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ШКІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ ТА МЕТОДИКИ ЇЇ ВИКЛАДАННЯ

2.1 Розвиток шкільної географії та методики її викладання наприкінці XVI - на початку XX століть

Географія як наука з'явилася в давнину, але тільки в другій половині XVII ст. географія як навчальний предмет було запроваджено у школах Західної Європи. У першій половині XVIII ст. викладання географії у школах більшості країн Західної Європи стало загальним. На той час належить і початок викладання географії у нашій країні.

Багато українських вчених розглядали питання вдосконалення змісту та методики викладання шкільної географічної освіти, зокрема М.О. Откаленко, Е.А. Дурманенко, В.П. Корнєєв, П.Г. Шищенко, Н.В. Бірюкова, А.Й. Сиротенко, О.Т. Діброва, Ф.Д. Заставний, Г.С.Уваров, С.Г. Кобернік, Л.І. Круглик, Л.В. Тименко, П.А. Масляк, В.Ю. Пестушко, М.М. Паламарчук, О.І. Шаблій, В.Я. Плахута, С.М. Пальчевський, Г.П. Пустовіт, В.Я. Сасихов, Я.І. Жупанський, Б.А. Чернов, Е.І. Шипович, та інші.

Значний внесок у розвиток шкільної географії та методики її викладання зробили С.Л. Рудницький, В.О. Геренович, М.В. Кубійович, К.Г. Воблій, М.М. Баранський, А. Реман, Багато є рекомендацій та посібників, виданих українськими авторами.

Зупинимось на розвитку та становленні шкільної географічної освіти в Україні. Доскональних відомостей немає, які саме географічні знання та вміння отримували діти в школах Київської Русі. У різних братських школах Києва, Львова, Луцька, козацьких школах викладались лише деякі елементи географії.

До XVIII ст. в Україні були лише церковні школи. Вони давали елементарне освіту та деякі географічні відомості. До XVIII ст. у церковнопарафіяльних школах Русі викладання будь-яких предметів про природу не велось. Основними

підручниками були азбуковники, що містять алфавіт, молитви, деякі уривчасті відомості про частини світу, країни та міста. У церковних школах навчали рахунку, читання церковних книг, письма, пісне співи.

Географія була введена, як самостійний предмет в Україні у XVII-XVIII ст. Взагалі фундаторами основ методики викладання географії в Європі можна вважати Коменського Яна Амоса, в Україні - Ушинського Костянтина Дмитровича [22, 57, 58].

На рубежі XVII-XVIII ст. спостерігається ломка феодальних відносин, зароджується та отримує розвиток товарне виробництво. Воно вимагає грамотніших людей. Виникають світські школи. Вони вперше вводиться географія як самостійний навчальний предмет Початок викладання географії вимагало створення підручників. Викладання географії у школах Західної Європи почалося раніше. Тому перші підручники були перекладними. Перший перекладний підручник був виданий в 1710 р. в Росії під назвою «Географія, або Короткий опис земного кола». Цей підручник був примітивним, містив короткі відомості про градусну сітку, деякі статистичні відомості, деякі відомості з фізичної географії. Підручник невідомого автора був примітивним, з географічними помилками, ним користувалися і в Україні.

На початку XVIII ст. активне зростання ремесел, розвиток торгівлі, промисловості, розширення території країни викликало потребу в грамотних людях, у тому числі які мають географічні знання. Крім того, істотний вплив на інтерес до географії надавав стрімкий розвиток фундаментальних наук. Дослідження Землі стали більшою мірою спиратися на природничі науки, що дозволило пояснити багато географічних явищ; точніше стали вимірювання Землі та географічні карти. Освоєння своєї країни, її промисловий розвиток було неможливе без застосування географічних знань.

Перша половина XVIII ст. характеризується швидким розвитком географічної науки На той час належить діяльність М.В. Ломоносова та створеного ним географічного департаменту. Ведуться географічні дослідження різних

регіонах, створюється перший географічний атлас І.К. Кириллова, численні карти, що публікуються великі наукові праці В.М. Татищева, П.І. Ричкова та ін. Стало можливим створення першого підручника з географії. Він був виданий у 1742 м. під назвою «Посібник до географії».

Друга половина XVIII ст. характеризується подальшим розвитком товарного виробництва. Виникають великі мануфактури, товарний характер набуває поміщицьке господарство, створюється всеросійський ринок, зростає торгівля. Потрібен велика кількість грамотних людей. Тому в останній чверті XVIII ст. в містах відкриваються масові школи - народні училища двох типів: малі (початкові з дворічним навчанням) та головні чотирикласні з п'ятирічним навчанням (На 4-й клас відводилося два роки). У двох останніх класах головних училищ протягом трьох років вивчалася загальна географія. Було видано нові підручники. В передмовах до них давалися методичні поради та рекомендації. Ці поради можна розглядати як зародження перших методичних ідей. Вивчення географії рекомендувалося вести наступним чином: спочатку підручник вивчався з «чорної» (контурній) карті на дошці, один із учнів читав навчальний текст, а інший, за вказівкою вчителі, згідно з текстом, наносив об'єкти на чорну карту. Пізніше матеріал повторювався на цьому та наступному уроках. У такий спосіб вивчався весь підручник. Пізніше він вивчався повторно. У цьому вчитель доповнював текст підручника, пояснював. Для вивчення загальної географії був видано малий атлас.

У першій половині XVIII ст. було видано підручник-посібник географії Гюбнера. Де було викладено матеріал у формі запитань і відповідей. В самому кінці підручника наведено відомості з математичної географії, але автор спростовував геліоцентричну систему М. Коперника.

На рубежі XVIII-XIX ст. велика увага приділялася економіко-географічним відомостям, статистичним даним. Тож у середній школі запроваджується курс статистики. Його слід як початок викладання економічної географії. За цим курсом було видано підручник К.А. Арсенєва «Накреслення статистики Російської держави». К.А. Арсенєв був прогресивним вченим. У своїх публікаціях головною причиною господарської відсталості Росії вважав не виробляючий клас і кріпацтво.

Викладання географії у школах викликало необхідність підготовки вчителів. В на початку XIX ст. при головному педагогічному інституті у Петербурзі створюється кафедра географії та статистики для підготовки викладачів географії та історії. Очолив кафедру професор Є.Ф. Зябловський. Він опублікував перший університетський курс з географії.

Поступальний розвиток шкільної географії у XVIII - на початку XIX ст. порушено з другої чверті XIX ст. Після поразки повстання декабристів настали роки миколаївської реакції. Вони негативно вплинули на освіту. Вводилося викладання класичних та іноземних мов, ліквідувався курс статистики, зменшилося кількість годин з географії. Вивчення географії ведеться у молодших класах і зводиться до заучування номенклатури. У школі панує зубріння. Були видані вкрай невдалі підручники з географії - підручник І. Гейма для молодших школярів та підручник А. Ободовського – для старших. Вони були важкі та незрозумілі, містили перелік географічних назв без опису об'єктів. Щодо підручника І. Гейма В.Г. Белінський писав, що це невдала та шкідлива компіляція. Він вказував, що навчальна книга не роман, і якщо вона погано складена, то завдає шкоди не менше чуми чи холери. Н.А. Добролюбов у щодо підручника О. Ободовського писав: «Десятки власних імен зустрічаються на кожній сторінці і всі їх треба запам'ятати, не пов'язуючи з ними сенсу». Він вказував, що такі географічні підручники забирають будь-яку можливість чомусь по ним навчитися.

На початку XIX ст. було проведено декілька реформ в галузі народної освіти. Керівництво прагнуло підкорити дані реформи до інтересів самодержавства. Тому вчителі географії та прогресивні діячі, які любили свій предмет, періодично висловлювали незадоволення становищем шкільного курсу фізичної географії.

З 1807 р. географію в школах Росії, України вивчали за підручником Є.Ф. Зябловського, професора Петербурзького університету. В 1818р. вийшов підручник К.І. Арсеньєва «Коротка загальна географія». Він широко розповсюдився в Росії та Україні. В деякій мірі цей підручник був досягненням виходячи зі змісту і методики викладу, але в той же час залишався сухим без малюнків і карт.

У цей час із цікавими думками про викладання географії виступав Н.В. Гоголь. Не будучи географом, він у свій час викладав географію в гімназії. Н.В. Гоголь підкреслював важливе освітнє та виховне значення географії як навчального предмета, звертав особливу увагу на необхідність давати добрі знання з географії. Він вказував на сухість викладання географії у школах та наголошував на важливості цікавості викладання. Н.В. Гоголь на підставі особистого досвіду викладання географії висунув такі методичні ідеї, які втратили свого значення до нашого часу:

- 1) викладання географії потрібно будувати відповідно до вікових особливостями учнів;
- 2) виклад географічного матеріалу обов'язково пов'язувати з картою;
- 3) географічні об'єкти як показувати на карті, а й характеризувати;
- 4) при викладі необхідно дбати про те, щоб простежувалися зв'язки між діяльністю населення та природою;
- 5) викладач має постійно працювати над стилем викладу;
- 6) таємниця захоплюючого викладу криється у наближенні викладу до складу мандрівника, треба розповідати вустами свідка.

Новий поштовх у розвитку суспільства на Росії дала скасування кріпосного права, інакше було поставлено питання народної освіти. На цей час належить діяльність К.Д. Ушинського - основоположника російської педагогіки та наукових основ методики викладання. Він висунув та обґрунтував багато прогресивних педагогічних ідей. В протилежність схоластиці і зубрінню висунув ідею навчання. Багато уваги приділив аналізу стану викладання географії у Росії. Вивчив досвід викладання географії в закордонних школах - Німеччині, Швейцарії і прийшов до сумного висновку про жалюгідний стан географії у школах Росії. У закордонних школах основний наголос робився на вивченні географії своєї країни. К.Д. Ушинський вказував, що географічне суспільство зробило багато для розвитку географічної науки, але майже нічого не зробило для шкільної географії, немає навіть непоганого підручника. Незнання географії Батьківщини завдає шкоди суспільству.

К.Д. Ушинський вказував: «... Доки ми не знаємо своєї батьківщини і поки це знання не пошириться на маси народу, ми не будемо в змозі скористатися тими засобами, які представляє нам природа та населення нашої країни, і будемо бідні, бо неосвічені». На думку К.Д. Ушинського, у російських школах основними навчальними предметами повинні бути російська мова, російська історія та географія, а навколо них повинні групуватися всі інші предмети.

К.Д. Ушинський стоїть біля витоків краєзнавчого принципу навчання географії. Він пропонував починати вивчення географії з вивчення околиць школи, а потім переходити до вивчення більш віддалених об'єктів та територій. Цей принцип він називав батьківщинним. Здійснення цього принципу давало можливість реалізації таких принципів навчання як від близького до далекого, від знайомого до невідомого. Ідеї К.Д. Ушинського практично спробував здійснити вчитель географії Д.Д. Семенів. Він починав вивчення географії з вивчення околиць Петербурга. Вихід школярів за межі клас був незвичайним на той час. Д.Д. Семенов написав навчальні посібники з географії, побудовані на батьківщинному принципі. Для молодших школярів - це географії», для старших - «Батьківщина». Він же написав першу методику викладання географії під назвою "Педагогічні нотатки для вчителів" (1864). У ній йдеться про методи викладання географії, побудову курсу «Батьківщина», методику використання навчального посібника «Батьківщина».

Подальший розвиток наукової та навчальної географії пов'язаний з відкриттям у 1884 р. Московський університет кафедри географії. Її очолив професор Д.М. Анучин. Він - творець російської університетської географічної школи. Д.М. Анучин та його учні багато зробили для шкільної географії. Було засновано журнал «Землезнавство», в якому друкувались наукові статті як з географії, а й у питаннях її викладання. В допомогу вчителям співробітники журналу перекладали іноземні методики та книги, видавали цікаві навчальні посібники. Учні Д.М. Анучіна - А.А. Крубер, А.С. Барков, С.Г. Григор'єв, С.В. Чефранов - на самому початку ХХ ст. видали дуже вдалі підручники з географії всім класів. Підручники були багаті за змістом, добре методично оброблені, чудово

оформлені, відбивали наукові досягнення того часу. Ці підручники були визначною подією у навчальній географічній літературі, відображали досягнення географічної науки та методики викладання того часу. Четверо московських авторів крім підручників видали географічні хрестоматії (книги для читання з географії) частинам світу та дві по Росії, навчальні картини, карти, глобуси та ін.

У цілому нині кінець XIX ст. характеризувався значними дослідженнями у сфері географії. Так, було створено вчення про ґрунт В.В. Докучаєва, проводилися дослідження у галузі геології, кліматології, океанографії, геоботаніки, зоогеографії. Усе це сприяло розвитку як географічної науки, а й шкільної географії. У той же час після проведення гімназичної реформи кількість годин, що відводяться на її вивчення, було вкотре скорочено.

На початку XX ст. було видано також вдалі підручники петербурзьким учителем Г.І. Івановим та петербурзьким професором Е.Ф. Лєсгафт. Підручники Г.І. Іванова були написані простою мовою, підручники Е.Ф. Лєсгафт відрізнялися стрункістю викладу навчального матеріалу. Крім того, на початку XX ст. з'явилося багато методичних посібників з викладання географії. З-поміж них найбільш популярними були методика Е.Ю. Петрі, яка висвітлювала досвід викладання географії у закордонних школах, та методика В.П. Буданова, що висвітлювала вітчизняний досвід. Вони перевидавались і за радянських часів. Весною 1915 р. у Росії відбувся перший з'їзд викладачів географії. На ньому обговорювалося стан шкільної географії та висувалося багато прогресивних ідей, делегати з'їзду наполягали на збільшенні годин, що відводяться на вивчення географії, особливе увага була приділена підготовці вчителів. Намічалася і реформа школи. Комісію з реформу очолив міністр освіти граф П.М. Ігнат'єв. Під його керівництвом були розроблено дуже прогресивні програми з географії. На жаль, рішення з'їзду вчителів географії та ігнатівські програми не були втілені в життя.

Отже, на уроках географії, аналізуючи методики викладання географії наприкінці XVI - на початку XX століть, можна сказати, що замість живих занять, панували догматизм і зубрячка. Учителі викладали цей предмет застарілими методами, шляхом заучування параграфів підручника. Ні чим не підкріплена

номенклатурність предмету посилювалась обов'язковим кресленням т малюванням карт напам'ять. В руках погано підготовлених учителів це креслення перетворювалось у справжнє знущання над учнями. Для досліджуваного періоду часу в методиці викладання географії прослідковується примітивна схоластична методика заучування географічної термінології за підручниками і картою. Разом з тим з відкритою ідеалістичною методологією, в науково-методичній думці зароджується та втілюється прогресивний стихійно-матеріалістичний і замаскований геттнеріанський ідеалістичний напрями. Отже, можна зробити висновок, що стан шкільної географії в дореволюційній Росії та Україні був вкрай незадовільний.

2.2 Розвиток шкільної географії та методики її викладання за радянських часів (1920 - 1991)

Перші десятиліття радянської влади – час становлення радянської школи, період вдалих та невдалих проб, період пошуку нового змісту навчання. У перші роки радянської влади був великий різнобій у змісті навчання. Не було єдиних навчальних планів та програм. Навчальний план - державний документ, у якому дається перелік навчальних предметів та вказується кількість годин, що відводяться на їх вивчення у розрізі класів та за весь період навчання. Програма визначає зміст навчання. У перші роки радянської влади навчальні плани та програми розроблялися на місцях, у школах. В одних школах щодо географії упор робився вивчення краєзнавства (краєзнавчі програми), в інших - на вивчення ландшафтів (ландшафтознавчі програми).

Розробка єдиної програми з географії належить до 1921 р. керівництвом Д.М. Анучина запропонувала струнку систему шкільних курсів з географії з третього по дев'ятий клас. Однак ця програма, рекомендована як зразок, не була обов'язковою для виконання.

В Україні у 20-і роки ХХ століття працювала оригінальна модель народної освіти, що мала ефективно виражений професійний нахил. Семирічна школа була

представлена двома концентрами – першим (1 - 4 групи) та другим (5 - 7 групи), які забезпечували навчання та підготовку учнів до профільних шкіл і трудової діяльності в народному господарстві країни. Таку ранню професіоналізацію забезпечували та створювали умови для цього професійно-технічні школи, водночас скорочуючи загальноосвітні школи задля розширення професійних. Отримання знань та освіти разом з професійною підготовкою забезпечували також школи фабрично-заводського учнівства (ФЗУ), ремісничі училища, робочі факультети.

На початку 20-х років ХХ століття школи працювали за навчальними програмами та планами з краєзнавчим нахилом, які розроблялися на місцях губернськими й повітовими відділами народної освіти. Дані документи були орієнтовними, а не обов'язковими, їх можна було змінити або доповнити певним матеріалом. До планів відносились такі природничі дисципліни, як природознавство, фізика, географія, хімія, основні теоретичні положення яких викладали на прикладах місцевого краю. Виявлення любові до рідної землі та формуванню національної самосвідомості, сприяло вивчення таких предметів, як українознавство та краєзнавство, які містили знання з географії, історії, літератури України. 20-і роки ХХ століття можна назвати в історії розвитку освіти часом українізації всіх сфер освітянського життя країни.

Ухвали й декрети уряду стимулювали роботу з розширення мережі українськомовних шкіл, забезпечували право отримання освіти рідною мовою, відродження й розвиток національної української культури, підготовки національних педагогічних кадрів, створення й публікації підручників українською мовою. До таких документів відносяться: «Про введення української мови в школах і установах» (1920), «Про обов'язкове вивчення в школах місцевої мови, а також історії та географії України» (1919), «Про заходи в справі українізації шкільно-виховальних і культурно-освітніх установ» (1923).

У 1924 р. запроваджується комплексна система навчання. Це був дуже невдалий експеримент у шкільному навчанні. У початковій школі ліквідується навчання за окремими предметів, у середній школі вони втрачають свою

самостійність. Навчання ведеться за трьома комплексним темам: природа, праця, суспільство.

Географія як окремий предмет ліквідується. Вона поділяється між природознавством та суспільствознавством. В результаті такої системи навчання учні не отримували систематизованих знань з предметів та майже не отримували знань із географії. Географія як окремий предмет у шкільне навчання була введена у 1927 р. Проте вона мала відігравати допоміжну роль для суспільствознавства. Вивчалася переважно Економічна географія. У змісті навчання було багато статистичних та кон'юнктурні дані.

У цей час точилися гострі суперечки про саму географію, визначалися цілі та завдання географії фізичної та економічної. В економічній географії дискусія йшла між галузевим напрямком (вивчення господарства за окремими галузями) та районним напрямом (вивчення господарства з економічних районів). Перемогло районне напрямом. Незважаючи на запровадження географії як окремого предмета, школярі не отримували потрібну географічну освіту.

У цей час у викладанні географії були певні успіхи. Програма курсів географії будувалися на чітко вираженій краєзнавчій основі. У практиці навчання важливе значення набули екскурсії, спостереження, набули розвитку різноманітні форми позакласної роботи. Вчителі прагнули активізувати навчання, використовували різну наочність. Широке поширення на практиці знайшли робочі зошити. Всі ці досягнення в галузі методики навчання не могли подолати великих недоліків у освоєнні предмета.

Новий етап у розвитку шкільної географії розпочався 1934 р. було прийнято постанову «Про викладання географії у початковій та середній школі», що важливо змінило становище географії навчальному плані школи. З цього часу розпочався період роботи над удосконаленням змісту географії як навчального предмета. У постанові вказувалися недоліки у викладанні географії: абстрактність і сухість викладу, недостатність фізико-географічного матеріалу, слабка знання карти, перевантаження викладання та підручників статистичним матеріалом та схемами; підкреслювалася необхідність наблизити зміст шкільної географії до вікових

особливостей учнів та зробити викладання географії у школі наочним, доступним та популярним.

Відповідно до постанови географія вводилася з третього до дев'ятого класу. Були розроблено нові програми з географії. Перед початковою школою ставилося завдання підготувати учнів до систематичного вивчення географії, міцно засвоїти карту. У 5-7-х класах середньої школи вводилися курси фізичної географії, у двох останніх - економічну географію. У 5-му класі починалося вивчення початкового курсу фізичної географії, у 6-му - вивчення географії частин світа та найважливіших держав, у 7-му класі вводився курс фізичної географії СРСР, у 8-му - курс економічної географії СРСР, 9-му класі - курс економічної географії капіталістичних країн (згодом закордонів). Система цих курсів з незначними змінами зберігалася у всі наступні роки існування СРСР. Відповідно до постанови було видано підручники з всім курсам: за 5-м класом - підручник О.С. Баркова та А.А. Половінкіна, по 6-му - підручник Г.І. Іванова та А.С. Доброва, по 7-му - С.В. Чефранова, по 8-му - Н.М. Баранського, по 9-му - А.І. Вітвера. Ці підручники витримали 15-18 видань. За ними отримували географічна освіта багато поколінь молоді. За всіма курсами було видано навчальні атласи, комплекти настільних навчальних карт. Для всіх навчальних карт була розроблена єдина система умовних позначень. Були видані методичні посібники з викладання фізичної географії О.О. Половінкіна (1938) та В.П. Буданова (1939). У 1946 р. видається перша методика з викладання економічної географії під назвою «Викладання економічної географії» автора Н.М. Баранського. Вона неодноразово перевидавалася. Відповідно до постанови з 1934 р. почав видаватися науково-методичний журнал «Географія в школі», в якому друкувалися як наукові статті, так і статті з методики викладання. Першим редактором журналу був М.М. Баранський. Згідно постанові також було здійснено заходи щодо підготовки вчителів географії, відкрилися географічні факультети у педагогічних інститутах та університетах.

У 1944 р. організується Академія педагогічних наук РРФСР, згодом АПН СРСР. В одному з НДІ академії створюється головний науковий заклад зі шкільної географії - лабораторія навчання географії. Вона координує складання навчальних

програм, написання підручників, займається розробкою наукових питань методики.

Період розвитку шкільної географії та методики її викладання 1958 - 80-і роки ХХ століття, був пов'язаний з нестійкими та змінними тенденціями, а також значними протиріччями в суспільно-політичному, соціально-економічному й культурно-освітньому житті країни.

Подальший розвиток радянської школи пов'язаний із прийняттям у 1958 р. закону « Про зміцненні зв'язку школи з життям та про подальший розвиток системи народної освіти СРСР». Цей закон визначив основні завдання та напрямки розвитку середньої та вищої школи у наступний період. Середня школа стала загальноосвітньою, трудовою, політехнічною. Запроваджувалося трудове навчання у всіх класах та обов'язкове восьмирічне освіта. Школа була перетворена на одинадцятирічну. Були розроблені нові навчальні плани, програми та підручники. Географія за класами розподілялася наступним чином:

- 5-й клас - початковий курс фізичної географії;
- 6-й клас і перше півріччя 7-го класу - географія частин світа та найважливіших держав;
- друге півріччя 7-го класу та 8-й клас - географія СРСР (фізична з елементами економічної);
- 10-й клас - економічна географія зарубіжних країн;
- 11-й клас - економічна географія СРСР.

У 1964 р. 11-ті класи було ліквідовано. Зі шкільного навчання зник курс економічну географію СРСР.

У другій половині 60-х років почався перехід на новий зміст навчання за всіма предметів. Цей перехід був викликаний тим, що зміст шкільних предметів значно відстало від рівня розвитку відповідних наук. Потрібно було ліквідувати це відставання. Крім того, передбачалося запровадження обов'язкової середньої освіти. Тому необхідно було ліквідувати повторення у змісті навчання на різних його щаблях. Раніше програми предметів будували концентрично. Завершене коло знань давався у восьмирічній школі, він заглиблювався і розширювався у повній

середній школі. У зв'язку з обов'язковою середньою освітою програми будувалися лінійно-ступінчасто, кожен Наступний курс базувався на попередньому. Потрібно було врахувати досягнення методичної науки та дидактики. Для розробки нових програм були створені предметні комісії, у тому числі і з географії, з числа вчених АПН СРСР, АН СРСР, досвідчених методистів та вчителів. Були написані нові підручники. Значно підвищився науковий рівень змісту навчання. Деяко змінилися назви шкільних курсів географії: замість географії частин світла та найважливіших держав вводився курс географії материків. Географія за класами розподілялася так:

- 5-й клас - початковий курс фізичної географії;
- 6-й клас - географія материків;
- 7-й клас - фізична географія СРСР;
- 8-й клас - економічна географія СРСР;
- 9-й клас - економічна географія зарубіжних країн.

У 1984 р. були прийняті основні напрями реформи загальноосвітньої та професійної школи». Реформа передбачала покращення якості навчально-виховного процесу у загальноосвітній та професійній школі. Була змінена структури середньої школи. Середня школа знову стала одинадцятирічної, неповна середня школа – дев'ятирічної.

Відповідно до основних напрямів реформи було розроблено нові програми. Систематичне вивчення географії розпочиналося з 6-го класу. Географія материків у 7-му клас був доповнений географією океанів. Курси економічної географії були доповнені питаннями соціальної географії та отримали назву економічної та соціальної географії СРСР та економічної та соціальної географії світу. Назви інших курсів залишилися колишніми. Реформа була здійснено остаточно у зв'язку з розпадом СРСР. З цієї причини утворилися самостійні держави, виникла необхідність розробки, нових навчальних планів та програм, особливо з історії та географії.

Загальну ефективну тенденцію методичного вдосконалення системи географічної освіти та викладання можна пов'язана з значним посиленням теоретичної обґрунтованості методики викладання географії в школі провідними

методистами-географами. На даному етапі розвитку методика викладання географії зростає кількість авторських та унікальних методичних розробок програмної та позапрограмної діяльності з організації навчально-виховного процесу з географії, які досягли підвищення, ефективності та цілеспрямованості навчання та розвитку учнів, ставали фундаментом, навколо якого формувалася система виховної роботи в школах, і запорукою динамічного розвитку шкільної географії у вітчизняних загальноосвітніх закладах.

У своїх працях відомі українські (М. Костриця, М. Щербань, П. Бурдейний, А. Волкова, О. Діброва, І. Старовойтенко, В. Корнєєв, М.Откаленко, Є. Шипович, В. Гаврилюк, В. Віленкін, П. Шищенко, Г. Станкевич та ін.) та російські (І. Матрусов, А. Даринський, А. Бібік, Г. Понурова, Т. Герасимова, В. Коринська, В. Максаковський, М. Ковалевська, І. Самойлов, І. Барінова, К. Строев, Д. Широкий, Л. Панчешникова, та ін.) науковці, використовуючи багаторічний досвід та аналіз роботи викладачів, глибоко та всебічно висвітлюють роботу з пошуку конкретних шляхів зв'язку географії з життям, установлення загальних освітніх і виховних завдань та методик шкільної географічної освіти, удосконалення методів і форм організації навчально-виховної роботи з географії та краєзнавства, методичної розробки її основних елементів та принципів (завдань, цілей, змісту, форм, принципів організації, методів, особливостей планування й керівництва навчально-пізнавальною діяльністю прийомів і засобів навчання географії), удосконалення наявних та здійснення пошуку нових можливостей використання педагогічного потенціалу шкільної географії в навчально-виховному процесі.

Головні методичні пошуки та дослідження були спрямовані на ускладнення змісту діяльності з засвоєння компонентів змісту географічної освіти, ускладнення прийомів навчальної діяльності учнів під час спостережень та виконання практичних робіт, що є показником вдосконалення вимог до навчального матеріалу. Новітніми в методиці географії були спроби знайти та створити методичні аспекти використання в процесі навчальної діяльності з географії проблемні методи навчання, створити методичні умови забезпечення високого рівня пізнавальної самостійності учнів, реалізувати між предметні зв'язки.

Творчий пошук викладачів-освітян, дослідників за напрямом методичного вдосконалення системи шкільної географічної освіти гальмувався директивним характером панування освітньої системи. Бюрократизація, ігнорування інтересів учнів і вчителів, ідеологічна спрямованість навчально-виховного процесу, обмеженість матеріальних можливостей вітчизняної школи, лінія на зрівняльне навчання, недостатній рівень професійної підготовки вчителів – ці особливості педагогічного процесу в освітніх закладах цього етапу визначили основні недоліки реальної практики шкільної географії: пасивну позицію учнів у процесі навчання та позицію викладача, що спрямовувалась на первинне орієнтування школярів у навчальному матеріалі й вербальну передачу їм географічної інформації; перевантаженість та наукову необґрунтованість програм з географії; шаблонну будову, одноманітність форм навчально-виховного процесу з географії; порушення взаємозв'язку та єдності програмної та позапрограмної роботи з географії в школі; нераціональний розподіл часу між репродуктивною, конструктивною та творчою діяльністю учнів у процесі навчання географії.

2.3 Розвиток шкільної географії та методики її викладання в незалежній Українській державі

Перебудовчі процеси в Україні на початку 90-х років змінили національну освіту, сколихнули національну самосвідомість. Стали змінюватись підходи до освоєння шкільних географічних курсів, що було зумовлено перетвореннями, які відбулися в суспільстві. Децентралізація системи управління, визнання певних проблем у духовній і соціальній сферах, орієнтація на національні інтереси держави, демократизація суспільного життя призвели до принципових змін, після проголошення незалежності України, у системі загальної освіти

Виникла необхідність ідеї необхідності реформування вітчизняного освітнього простору, у зв'язку неспроможності школи педагогічно трансформувати нові вимоги життя.

Верховна Рада України прийняла деякі закони, які стали визначальними для організації забезпечення ефективної роботи школи та загальної освіти. Це закони: «Про загальну освіту» (1999), «Про освіту» (1991), «Концепції загальної середньої освіти (12-річна школа)» (2001), затвердження Міністерством освіти України «Концепції середньої загальноосвітньої школи України» (1991), затвердження Указом Президента «Національної доктрини розвитку освіти України в XXI столітті» (2002).

У даних законах були визначені основні завдання реформування освітнього простору та було визначено розбудову національної за змістом і формою вітчизняної школи; гуманізацію, демократизацію, та гуманітаризацію освітнього процесу; удосконалення змісту освіти та форм організації навчального процесу; підвищення якості навчання, направленість школи на розвиток індивідуальності дитини. Прийняттям даних документів було закладено міцну законодавчу базу для формування державної політики в галузі освіти, де було визначено завдання, цілі та принципи, пріоритети сучасної школи, стали програмою дій освітян.

Переорієнтація школи від засвоєння певних визначених знань до вирішення проблем розвитку особистості дитини, зміна парадигми загальної освіти визначила необхідність удосконалення структури, змісту й форм шкільної географії й зумовила внесення певних коректив структуру та зміст та географічної освіти.

В 90-х роках XX століття реформування структури шкільного курсу географії було пов'язане зокрема зі збільшенням у програмі кількості програмних практичних робіт на місцевості, екскурсій, уведенням повноцінного самостійного курсу з географії Української РСР у 9 класі загальноосвітньої школи, в змісті якого було доповнення тем з соціальної та фізичної географії, вивчення природи, господарства та населення своєї країни та області.

У 1993 р. в внесено до навчального плану загальноосвітньої школи інтегрований курс «Рідний край», який став курсом вивчення шкільних курсів

географії й містив природничо-географічний матеріал про свою місцевість. До програми курсу додано матеріал про господарську діяльність, населення своєї місцевості, природу, засвоєння якого сприяло формуванню цілісного образу рідного краю. Зміст програми курсу «Рідний край» базувався на системному підході, який допомагає сформуванню початкові уявлення про цілісність природи, різноманітність її компонентів, тісний взаємозв'язок між ними, взаємозалежність людини та природи, природи та суспільства, сприяє формуванню в учнів наукового світогляду, навичок вивчати природні явища та об'єкти на конкретній території за певним визначеним алгоритмом, використовуючи при цьому різноманітні джерела інформації. Програмою передбачено проведення практичних робіт на місцевості, доступних учням екскурсій, систематичних спостережень за природними компонентами краю, це має сприяти поглибленню теоретичного матеріалу, оволодінню практичними навичкам та вміннями.

Відповідно до типового навчального плану (наказ МОН від 23.02.2004 р. № 132) з 2005/06 навчального року учні 5-х і 6-х класів усіх типів загальноосвітніх навчальних закладів перейшли на новий зміст шкільних програм. Згідно них у цих класах почали викладати курс «Природознавство», а вищезазначений курс «Рідний край» було переведено до варіативного складника типового навчального плану.

З упровадженням профільного навчання для учнів старших класів зміст курсів географії було представлено та диференційовано в навчальній програмі на академічному, стандартному та профільному рівнях.

Націленість на підготовку молоді до виконання трудових, професійних та суспільних функцій, а також національна спрямованість системи профільної географічної освіти досить підвищило значущість особистісно-орієнтованого підходу в організації навчально-виховного процесу. Враховуючи інтереси й нахили школярів та їх рівень підготовки, учитель може запропонувати особистий варіант тематики різноманітних форм організації навчально-виховної роботи та використання географічного матеріалу, з поясненням та методичним обґрунтуванням доцільності внесених змін.

Велику допомогу в організації процесу навчання географії в школі вчителям надають газета «Краєзнавство та журнал «Географія та основи економіки в школі», «Географія. Туризм», які видаються Міністерством освіти і науки України. Зміна змісту та гуманізація сучасної освіти, розширення варіативності географічних курсів підштовхнули до пошуку педагогами оптимальних та сучасних шляхів використання навчально-виховних можливостей шкільної географії.

На сучасному етапі вивчення географії ґрунтується та спирається на виконану учнями деяких видів інтелектуальної та практичної діяльності - експериментів, спостережень, порівнянні, виконанні дослідів, моделюванні, визначенні належності, аналізі конкретних ситуацій, розпізнаванні, тощо. Якісний та перспективний перехід від описово-репродуктивної основи організації навчально-пізнавальної діяльності до конструктивно-дослідницької є ефективною тенденцією розвитку шкільної географічної освіти.

Спираючись на передовий педагогічний досвід, можна сказати, що вчителі-новатори надають перевагу інноваційним методам і формам вивчення географії використовуючи дослідницьку діяльність, серед яких вирішення реальних проблемних ситуацій, практичні роботи на місцевості, розробка й презентація науково-дослідних проектів, комплексні заняття між предметного характеру,

Прояв означеної тенденції визначений, зокрема, направленістю сучасної школи на формування умов для максимальної самореалізації особистості учнів, розвитку їхніх творчих здібностей і громадянських якостей.

Перехід шкільної географії від пасивно-споглядальної діяльності та інформаційної насиченості до активно-діяльнісного характеру пізнання довкілля та змістовної наповненості спрямований на формування теоретичного мислення, цілісного світобачення школярів; наукового світогляду й розвиток у них умінь діалектично аналізувати природні явища; навчання учнів умінню жити в швидко змінному світі та сучасним формам спілкування; формування спроможності естетичного ставлення до рідної природи та етичного вибору; забезпечення емоційної насиченості процесу навчання.

На сучасному етапі, зокрема, у 2021/2022 навчальному році викладання всіх шкільних предметів, в тому числі й географії регулюється «Державним стандартом базової і повної загальної середньої освіти» [9,10], типовими навчальними планами, навчальними програмами для загальноосвітніх навчальних закладів [35, 36] та іншими нормативними документами у галузі освіти.

Відповідно до «Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти» географія відноситься до освітньої галузі «Природознавство» географічний компонент якої передбачає засвоєння учнями знань про природну й соціальну складову географічної оболонки Землі, формування в учнів комплексних, просторових, соціально-орієнтованих знань про нашу планету на основі краєзнавчого, регіонального і планетарного підходів та розуміння цілісного географічного образу своєї країни [9, 10].

Типовий навчальний план на 2021/2022 навчальний рік передбачає вивчення географії починаючи з 6-го класу й завершуючи в 11-му класі.

Тижневе навантаження з географії за класами наведено у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Тижневе навантаження з географії та біології у 6-11 класах загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання

Кількість годин на тиждень	Клас					
	6-й	7-й	8-й	9-й	10-й	11-й
Географія	2	2	2	1,5	1,5	1

Джерело (складено за даними [35, 36])

Аналіз таблиці 1 свідчить про те, що у старшій школі відбувається скорочення годин на вивчення географії. І це при тому, що суспільна географія, яка

вивчається у 9-му та 10-му класах значно складніша для розуміння учнів. А в 11-му класі фактично відбувається узагальнення всього вивченого матеріалу в 6-10 класах та підготовка до зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО).

Відповідно до навчальної програми з географії учні вивчають цей предмет у наступній послідовності:

- 6 клас → «Загальна географія»;
- 7 клас → «Географія материків та океанів»;
- 8 клас → «Україна у світі: природа, населення»;
- 9 клас → «Україна і світове господарство»;
- 10 клас → «Географія: регіони та країни»;
- 11 клас → «Географічний простір Землі» [37, 38, 39]

Отже, питання змісту шкільних програм з географії, змісту підручників географії, кількості годин відведених на вивчення географії у 9-му, 10-му та 11-му класах потребують більш широкого кола обговорення не тільки на регіональному та місцевому рівнях, а й на рівні Міністерства освіти і науки України із залученням до цього процесу найкращих вчителів-практиків.

Вивчивши історію розвитку методики викладання географії, можна дійти висновку, що географія як наука з'явилася в давнину, але тільки в другій половині XVII ст. географія як навчальний предмет було запроваджено у школах Західної Європи. У першій половині XVIII ст. викладання географії у школах більшості країн Західної Європи стало загальним. На той час належить і початок викладання географії у нашій країні. Географічна освіта в Україні в першій формувалась і розвивалась під дією матеріальних і духовних чинників, серед яких вирішальну роль відігравали економічні, політичні, ідеологічні чинники та розвиток географічної і психолого-педагогічної науки.

РОЗДІЛ 3

ВИВЧЕННЯ ПЕРЕДОВОГО ДОСВІДУ ВЧИТЕЛІВ ГЕОГРАФІЇ В УКРАЇНІ, ЇХНІ НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ

3.1. Педагогічні ідеї досвіду

Розглянемо досвід викладання географії та методика вчителя географії Чернівецького ліцею № 8 - Тюфтій Алли Георгіївни.

Методичне підґрунтя досвіду роботи вчителів Чернівецького ліцею № 8 та його практична реалізація здійснюється відповідно до Національної доктрини розвитку освіти, Закону України «Про загальну середню освіту», Державних стандартів освіти, «Концепції загальної середньої освіти», Регіональної програми впровадження компетентнісно - орієнтованого підходу в навчальний процес тощо.

Також використовуються інші методичні матеріали, такі як інформаційні ресурси в Інтернеті, відео-лекції, інші джерела:

- Географічний портал - http://geografica.net.ua/publ/galuzi_geografiji/metodika_vikladannja_geografiji/35
- Онлайн-ресурси для вивчення географії - <https://naurok.com.ua/post/internet-na-korist-onlayn-resursi-dlyavivchennya-geografii/>
- Перелік навчальних програм, підручників та навчально-методичних посібників, рекомендованих Міністерством освіти і науки України для використання в основній і старшій школі у закладах загальної середньої освіти з навчанням українською мовою у 2019/20 навчальному році - <https://imzo.gov.ua/pidruchniki/pereliki/>
- Методичний poradnik для вчителів географії: методичний посібник / укладачі: О.І. Грінченко, О.М. Саввіч.
- Тестові завдання з освітньої компоненти «Методика навчання географії» / укладачі: В.А. Яковлева, Р.П. Власенко
- Посібник.Казкова географія. Інсценізовані казки до уроків географії у 6 класі та природознавства у 1-5 класах.

- Методична розробка. Завдання для поточного та тематичного контролю з географії 11 класу / укладачі: Г.Довгань, О.Стадник.

Пріоритетним напрямком педагогічної діяльності викладачів Чернівецького ліцею № 8, зокрема Тюфтій Алли Георгіївни є вирішення завдань: втілити такі методи активізації продуктивної діяльності учнів, які б дозволили підвищити рівень навчальних успіхів школярів; розпізнати та розкрити їх творчий потенціал; створюючи атмосферу зацікавленості на уроках, прищепити любов до географії, щоб учні відчували себе справжніми мандрівниками.

При викладанні географії на уроках застосовуються сучасні інформаційні технології. Це розвиває творчі здібності дитини та дозволяє:

- розвинути самостійне творче мислення;
- підвищити продуктивність уроку;
- об'єктивно здійснити контроль та підвести підсумки навчальної діяльності;
- підвищити якість використання наочних посібників на уроці;
- здійснити пошук інформації з альтернативних джерел;

У своїй роботі викладач застосовує різні форми навчання: роботу в групах, індивідуальну роботу, колективну роботу, у парах, Щоб розвинути пізнавальні здібності учнів на уроках забезпечується співпраця між учнями та вчителем під час проведення нестандартних уроків, наприклад, проводяться такі тематичні уроки «урок-подорож», «урок-конкурс», «урок-вікторина», «урок-дискусія», «урок-захист», «урок-інтерв'ю».

Щоб підготувати урок викладачем вивчається і продумується навчальний матеріал (завдання для груп, тестові завдання, питання тощо), готуються запитання, визначаються ролі учасників, виробляються критерії ефективності уроку. Продуктивна діяльність уроку спрямовується не тільки на підвищення розумових зусиль, а на активність мислення, на покращення процесу засвоєння знань, умінь, навичок, а саме на підвищення ефективності уроку. Із різноманіття методів і форм продуктивного навчання найбільш ефективними у Чернівецькому ліцеї № 8 вважаються методи та форми, які наведено в табл.4.1.

Таблиця 4.1

Методи і форми продуктивного навчання, що використовуються
викладачами у Чернівецькому ліцеї № 8

Назва викладацького методу/форми	Опис
Уведення в урок	Постановка мети перед учнями, досягаючи якої, вони виконуватимуть те навчальне завдання, яке планує вчитель.
Відстрочена увага	На початку уроку пропонується загадка, відгадка якої розкривається на уроці під час роботи над новим матеріалом.
Свої приклади	Учні готують на наводять особисті приклади до нового матеріалу.
Робота в парах	Учні обирають собі пару. Робота починається з обговорення ідеї кожного учасника. Учні мають досягти згоди в своїй парі обговорюючи проблеми.
Робота в малих групах	Учнів об'єднують в малі групи, дають завдання. Кожна група протягом короткого часу (3-5 хв.) виконує певне завдання та представляє результати роботи. Викладачем розподіляються ролі у групах: є головуючий, посередник, секретар, доповідач.
Дружнє коло	Учнів об'єднують в групи, група занотовує думки чи відповіді на своє запитання на аркуші паперу. Далі аркуш передається іншій групі. Яка дописує свої думки з цього питання, не повторюючи вже існуючі.
Мозковий штурм	На уроці визначається проблема, яку треба розв'язати. Всі учні висувають ідеї, які аналізуються, і вибирають ті, які допомагають вирішенню поставленої проблеми.
Мікрофон	Кожен учень має можливість висловити свою думку по черзі на тему уроку (передаючи уявний мікрофон).
Рольові ігри	Учні розігрують певну ситуацію залежно від тематики уроку.
Комп'ютерні презентації уроків	При використанні комп'ютерних презентацій, учні продуктивно засвоюють матеріал уроку.

У кожній навчальній темі з географії створюються умови для креативної діяльності. Найбільшу перевагу учні надають роботі у групах та парах, тому що це сприяє генерації різнопланових ідей та думок. Також дослідження підтверджують, що для розвитку учня важливим є форма, в якій подається навчальний матеріал,

тому ключовою фігурою навчального процесу є вчитель, і від його майстерності, позиції на уроці залежить ефективність вирішення поставлених завдань.

На уроках в Чернівецькому ліцеї №8 школярі активні учасники навчального процесу. Тільки за таких умов можна чекати від них творчого сприйняття навчального матеріалу, інтересу до навчання.

Одним із важливих елементів сучасного уроку є перевірка, та актуалізація знань і вмінь учнів, яка передбачає кілька функцій (навчання, розвиток, контроль, виховання).

Тому під час проведення цього етапу заняття застосовуються наступні методи і прийоми:

- Експрес-опитування - це швидкі лаконічні усні або письмові відповіді.
- Тестування - це найшвидший спосіб перевірки знань.
- Географічний диктант - робота з кольоровими сигнальними картками (синя - так, червона - ні). Візуально визначається рівень засвоєння учнями матеріалу.
- Творче завдання - це есе, реферат, твір, інтерв'ю, доповідь.
- Робота з географічною картою, використання комп'ютерних технологій - географічне дослідження, візуальне визначення географічних об'єктів.

Педагогічна діяльність вчителя географії пов'язана з емоціями учнівського колективу, які мають чутливість до всього цікавого, прекрасного справедливого, розумного. Викладач формує та викликає інтерес учнів до географії як навчального предмета, а також при цьому здійснюється процес виховання учня. У різних навчальних ситуаціях залежно від змісту матеріалу відбувається екологічне, естетичне, патріотичне, моральне, громадянське та родинне виховання.

Результатом того, що дана навчальна методика та система працює, є отримані результати:

- учні мають достатній рівень знань, що підтверджується позитивними оцінками навчання за останні п'ять років роботи;

- учні успішно справляються з нормами виконання контрольних й самостійних робіт, опираючись та використовуючи вже отримані знання;
- учні приймають активну участь в усіх етапах Всеукраїнських учнівських олімпіад, конкурсах-захистах науково-дослідних робіт Чернівецького територіального відділення МАН, інтелектуальних конкурсах, краєзнавчих форумах.

Розглянемо досвід роботи вчителя географії Загорулько Галини Олександрівни, ЗОШ № 92 м.Києва. Проблема над якою працює вчитель: «Реалізація міжпредметних зв'язків на уроках географії».

У своїй діяльності вчитель ставить наступні завдання:

- сформування вміння відповідати на нестандартні питання;
- розвинути психомоторні процеси: критичний, логічний, творчо мислити, увагу, мову, пам'ять;
- отримати знання необхідних на уроках географії в суміжних науках: екології, біології, хімії та економіці;
- розвинути інформаційно-операційну сферу особистості;
- розвинути аналітичне мислення учнів.
- сформувати мотиваційну сферу особи впливаючи на виховання вольових якостей, емоції та ціннісні орієнтири;

В діяльності застосовуються принципи особисто орієнтованого навчання, які реалізовується засобами індивідуалізації форм, змісту, методів і педагогічних засобів досягнення цілей навчання, переведення процесу розвитку учнів в режим самоорганізації і саморозвитку.

Викладацька діяльність направлена на прищеплення інтересу учнів до активізації пізнавальної діяльності та отримання знань використовуючи різноманітні методи форми організації навчання, включаючи їх в активну пізнавальну діяльність та реалізацію міжпредметних знань.

На своїх заняттях викладач користується наступною формулою засвоєння матеріалу: сприйняти - осмислити - запам'ятати - застосувати - перевірити

результат. З неї нічого не можна виключити і недоцільно розривати етапи засвоєння в часі, тому що вони взаємозв'язані: сприйняття супроводжується осмисленням, осмислення - запам'ятовуванням, осмислення і запам'ятовування розширюються, поглиблюються і закріплюються в процесі самостійного застосування і перевірки на практиці. І якщо порушити цей закон засвоєння знань, то гарної якості знань вже не домогтися. Не можна діяльність учнів на уроці зводити лише до сприйняття готових знань, що викладаються учителем.

Одним з факторів підвищення педагогічної ефективності уроку є міжпредметні зв'язки, що забезпечують систематичний взаємозв'язок у викладанні шкільних дисциплін. Зокрема, вони сприяють підвищенню наукового рівня знань учнів, розвитку логічного мислення і їх творчих здібностей. Використовуючи процес інтеграції наук у шкільному навчанні, реалізується через міжпредметні зв'язки, можна досягти наступних результатів:

- Посилюється світоглядна спрямованість пізнавальних інтересів учнів;
- Знання набувають якості системності;
- Більш ефективно формуються їхні переконання, всебічно розвивається особистість; сприяє оптимізації, інтенсифікації навчальної та педагогічної діяльності.
- Вміння стають узагальненими, сприяють комплексному застосуванню знань, їх синтезу, переносу ідей і методів з однієї науки в іншу, що лежить в основі творчого підходу до наукової, художньої діяльності людини в сучасних умовах;

Всі галузі сучасної науки тісно пов'язані між собою, тому й шкільні навчальні предмети не можуть бути ізольовані один від одного. Міжпредметні зв'язки є дидактичною умовою і засобом глибокого і всебічного засвоєння основ наук у школі.

3.2. Втілення власного досвіду в реалізацію цих ідей

Сукупність знань, навичок та умінь, здобутих учителем у процесі навчально-виховної роботи називається педагогічним досвідом. Він є важливим та головним елементом загальної культури педагога, в якій відображаються вміння, знання, навички та індивідуальні риси його особистості, постійно розвиваючись, вдосконалюючи свою педагогічну діяльність.

Педагогічний досвід учителя є фундаментом, на якому зростає його педагогічна майстерність. Водночас він є і джерелом розвитку педагогічної науки. Це своєрідний пробний камінь під час експерименту, перевірки істинності теорій, концепцій, прогнозів тощо. Аналіз результатів експериментальної роботи, тобто спеціально організованого педагогічного досвіду, дає змогу довести істинність чи неправомірність теоретичного знання, перевірити оптимальність рішень, вірогідність прогнозів та ін. Передовий педагогічний досвід - творче, активне засвоєння і реалізація вчителем у практичній діяльності засобів і принципів педагогіки з урахуванням конкретних умов, особливостей дітей, учнівського колективу і особи вчителя. Проходячи практику в гімназії я здобула невеличкий педагогічний досвід. Ось для прикладу я проводила урок географії в 6 класі (Додаток А).

Урок 1. Тема: Розвиток рельєфу на материках та океанах. Землетруси.

Мета: поглибити та систематизувати знання розвитку рельєфу на материках та океанах. Землетруси.

Тип уроку: перевірка домашнього завдання та засвоєння нових знань

Цілі:

- показувати платформи, складчасті області, сейсмічні пояси, області вулканізму;
- пояснювати суттєві ознаки понять «платформа», «рельєф», утворення та розміщення великих форм рельєфу Землі як результат взаємодії внутрішніх та зовнішніх сил.

Обладнання: фізична карта світу, малюнки та фотографії форм рельєфу.

Хід уроку

I. Організаційний момент.

II. Перевірка домашнього завдання. Усне опитування з питань:

- Будова материкової та океанічної земної кори.
- Плити літосфери.
- Геологічний вік Землі.
- Гіпотеза виникнення материків.

Рекомендовані додаткові питання:

- Найпоширеніша гіпотеза.
- У чому вона полягає?
- Спосіб утворення ринв, гірських хребтів.
- Причина утворення складчастих областей. Природні об'єкти, вивчені до цього уроку (на вибір вчителя).

III. Вивчення нового матеріалу.

В основі сучасних материків лежать найдавніші відносно стійкі та вирівняні ділянки земної кори - платформи, що утворилися у далекому геологічному минулому Землі.

1) Робота з картою «Будова земна кора» (Додаток Б).

1. Пригадайте, що таке земна кора.
2. Чим материкова кора відрізняється від океанічної?
3. Які розрізняють форми рельєфу?

Як відомо, земна кора – це верхній шар нашої планети. Разом з верхньою частиною мантії вона утворює літосферу – тверду оболонку Землі. Розрізняють два головні типи земної кори. Материкова земна кора складається з трьох шарів (осадового, гранітного, базальтового). Океанічна земна кора утворена лише двома шарами (осадовим і базальтовим) і дуже тонка. Такий тип кори є лише під западинами океанів.

Учені вважають, що спочатку на нашій планеті утворилася земна кора океанічного типу. Під впливом процесів, що відбуваються в надрах Землі, вона потовщувалася і на її поверхні утворилися складки – гірські ділянки. Протягом мільярдів років земна кора зазнавала тривалих змін: розламувалася на велетенські

скиби, прогиналася западинами, вигиналася горами, поки не набула сучасного вигляду.

На Землі є дев'ять великих стародавніх платформ, всі вони входять до складу материків, тому є їхньою основою Північно-Американська, Східноєвропейська, Сибірська, Південно-Американська, Африкано-Аравійська, Індійська, Австралійська, Антарктична, проміжне положення займає Китайська. Що знаходиться між платформами? - (Області складчастості.). Чому відповідають на фізичній карті платформи та складчасті області.

Доповнюємо зв'язки:

- платформи - (рівнини),
 - область стародавньої складчастості - (середньовисотні гори),
 - область нової складчастості – (високі гори).
- Чому відповідають зони землетрусів та сучасного гороутворення?
 – Яким областям відповідають епіцентри та дати катастрофічних землетрусів?

Робимо висновок: причини землетрусів та виверження вулканів.

2) Робота з таблицями та фізичною картою світу.

На дошці схема «Найбільші виверження вулканів».

Завдання. Вкажіть об'єкти на фізичній карті. Найбільші виверження вулканів.

Таблиця 4.1

Найбільші виверження вулканів у світі

Вулкан, країна	Рік	Число жертв
Везувій, Італія	79	близько 2000
Тамбора, Індонезія	1815	82 000
Кракатау, Індонезія	1883	36 000
Мон-Пеле, Вест-Індія	1902	30 000
Невадо-дель-Руїс, Колумбія	1985	20 000

3) Продовження роботи з картою «Будова земна кора». Один учень працює біля дошки.

Завдання. Серед перелічених вулканів однією рисою підкресліть діючі вулкани, двома – згаслі.

Чимборасо, Кіліманджаро, Кенія, Ельбрус, Етна, Везувій, Кракатау, Ключевська Сопка, Фудзіяма, Руїс, Шивелуч, Кроноцька Сопка.

4) Розповідь вчителя. Під час розповіді вчителя діти заповнюють таблицю та схему. Рельєф Землі (Додаток В)

Закономірності розміщення великих форм рельєфу Землі.

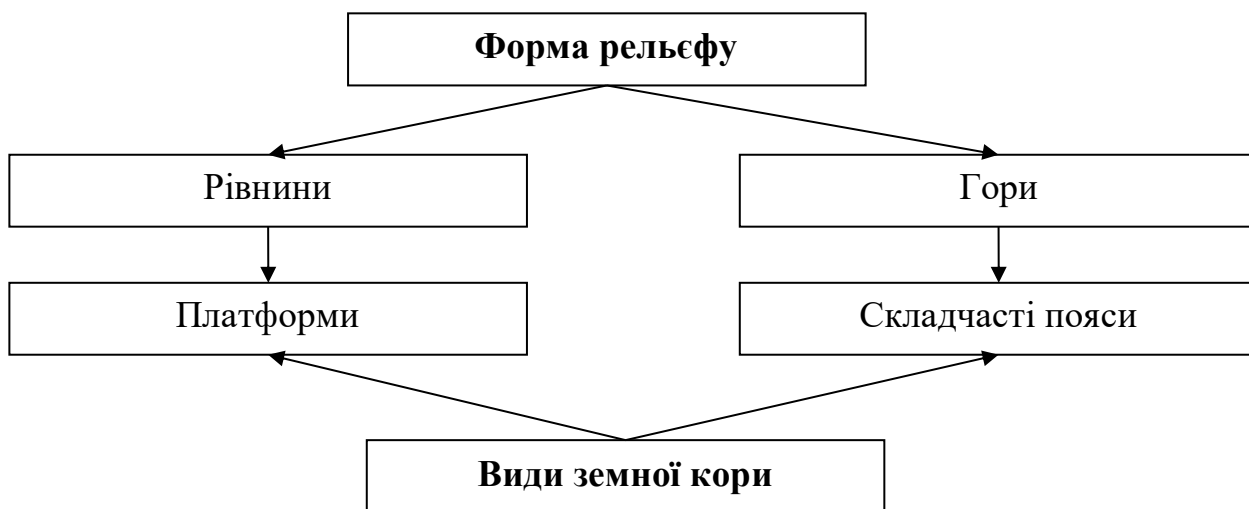

Рис. 4.1. Закономірності розміщення великих форм рельєфу Землі.

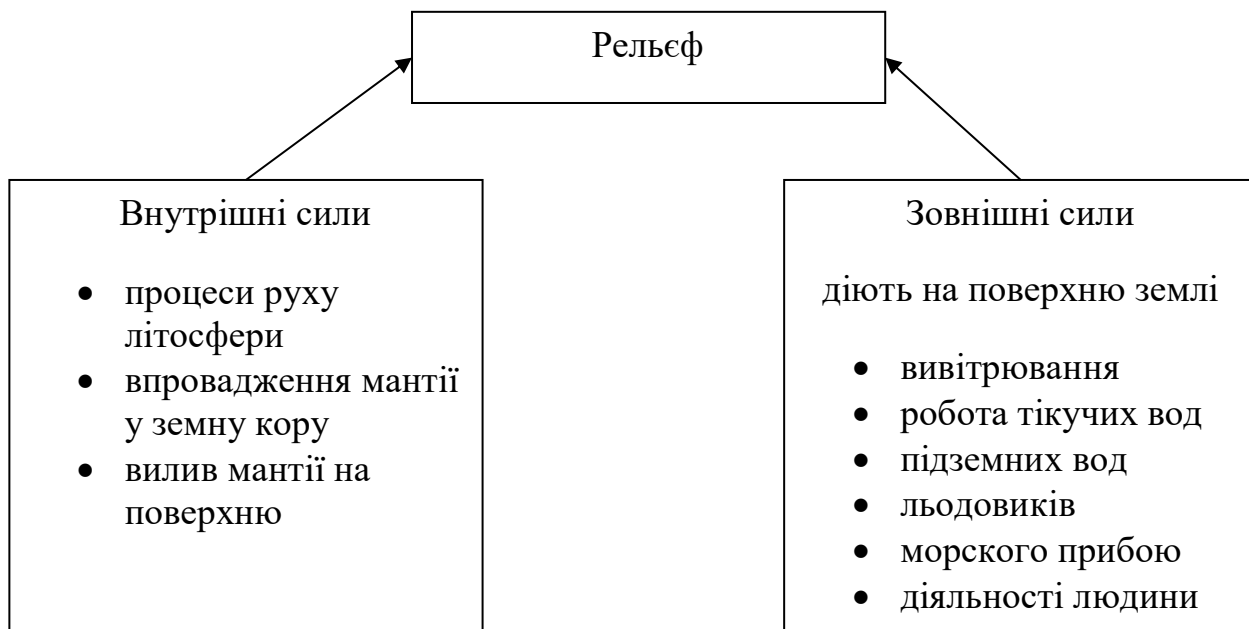

Рис. 4.2. Чинники, що впливають утворення форм рельєфу

Взаємодія внутрішніх та зовнішніх процесів. внутрішні та зовнішні процеси
в географії

Процеси, під впливом яких утворюється форми рельєфу	Причини виникнення процесів	Прояв діяльності цих процесів	Результат процесів на форми рельєфу
---	-----------------------------	-------------------------------	-------------------------------------

IV. Закріплення вивченого матеріалу

Питання:

Скільки платформ є на землі?

З чого складається форма рельєфу?

Де і коли відбулось найбільше виверження вулкану?

V. Підсумок уроку

Виставлення оцінок. Домашнє завдання

Урок 2. Тема. Населення світу (10 клас)

Тип уроку: практична робота з елементами пояснення (лекції) вчителя.

Основні поняття: густина населення, фактори розміщення.

Мета: закріпити поняття про щільність населення, охарактеризувати відмінності у щільності населення окремих країн та регіонів та причини її зміни у часі; проаналізувати карту густини населення світу; виявити фактори розміщення населення; сформулювати вміння розрахунку кількісних показників (з прикладу щільності населення).

Засоби навчання: підручник, атлас для 10 класу, настінні політична та фізична, кліматична карти світу, карта щільності населення світу.

I. Пояснення вчителя

Розміщення населення - це процес заселення та господарського освоєння людьми земної поверхні. Сформована на сьогодні картина розміщення населення світу неоднорідна. У світі існують як густо-так і слабозаселені території. Основним показником, що характеризує розміщення населення, є густина населення. Її

розраховують як відношення чисельності населення (ЧН) у країні (регіоні) до площі її території (S) і виражають у кількості осіб, що припадає на 1 км² – чол/км².

II. Завдання практичної роботи

1. За таблицею 4.3. простежити зміну середньої щільності населення світу за зміни чисельності населення. Дані таблиці вчитель доповнює відомостями за 2020 рік і просить розрахувати густину населення світу:

Площа території (без Антарктиди) – 135,8 млн км².

Населення – 6261 млн осіб.

Очікувана відповідь: середня щільність населення світу 2020 р. становила 46,1 чол/км².

Висновок: зі збільшенням чисельності населення відбувається збільшення густини.

Таблиця 4.3

Регіони по густоті заселення

Густозаселені регіони	Слабозаселені регіони
Східна та Південно-Східна Азія (Приморські провінції Китаю, Кореї, Японії, Філіппіни, Індонезія, держави Індокитаю); Південна Азія (Індія, Бангладеш); Західна та Східна Європи; Північний-схід США та південний-схід Канади; долина Нілу, особливо дельта	Північ Росії, Канади, Аляска; Північ Африки; Центральна та Західна Австралія; Центральна Азія, Аравійський півострів; Амазонія

Як ви вважаєте, яка ще існує причина зміни щільності населення в межах однієї держави? Такою причиною є збільшення площі території держави або за рахунок нарощування території шляхом зайняття суші біля моря (наприклад, Нідерланди, Японія). Зокрема японці навчилися збільшувати свою територію шляхом створення штучних островів.

2. Проаналізувати карту щільності населення світу та виявити основні регіони з найбільшою та найменшою щільністю населення.

Результати цього завдання можна оформити як таблиці.

Доповнення вчителя: існують країни-рекордсмени за густотою населення. Насамперед це держави-карлики (Монако, Сінгапур, Ватикан, Бахрейн). З найбільших країн лідером за щільністю населення є Бангладеш. У 2020 р. густина населення цієї країни досягла близько 900 чел/км². Якщо нинішній рівень народжуваності та приросту населення тут збережеться у майбутньому, то, згідно з прогнозом, 2025 р. щільність населення країни наблизиться до 2000 чол/км². Надзвичайно висока щільність населення й у деяких частин країн у міських агломераціях. Наприклад, у районі Шанхаю густина населення перевищує 3 тис. чол/км².

III. Які ж причини (чинники) такого нерівномірного розміщення населення земної кулі?

Учні пропонують свої варіанти відповідей, а вчитель спрямовує їхню думку і робить висновки. Отже, на розміщення населення впливають історичні, природні та соціально-економічні фактори.

Історичний чинник виявляється у історії заселення окремих територій - відкритті, колонізації та освоєння нових земель.

Учні наводять приклади країн, спираючись на знання з історії та географії материків, де найяскравіше виявився вплив цього фактора (Канада, США, країни Африки, Латинської Америки, Австралія).

Вплив природних чинників пояснюється з урахуванням сполученого аналізу шляхом накладання один на одного трьох карт - щільності населення світу, фізичної і кліматичної. Вчитель називає фактор, разом із учнями пояснює його вплив, а самостійно вони наводять підтверджуючі приклади, пояснюючи цим утворення густо- і слабозаселених територій.

Вплив рельєфу розміщення населення виявляється з урахуванням аналізу таблиці «Розміщення населення за висотними зонами» додатка до підручника.

Результати роботи оформляються як таблиці.

Доповнення вчителя: існують держави, у яких більшість населення проживає в гірській місцевості. Такими є Болівія, Еквадор, Мексика, Перу, Непал, Бутан. З усіх регіонів світу найбільша частка населення, що проживає на висотах понад 1000

м, посідає Африку (23%). Чим можна пояснити цей факт, адже в Африці немає великих високих гірських систем? Очікувана відповідь: Африка – це материк високих рівнин, середня висота території – 750 м.

До соціально-економічних факторів розміщення населення відносять наявність природних ресурсів (наприклад Рур у Німеччині), транспортних магістралей (Сінгапур, Нідерланди, Японія), розвиток виробництва (Західна Європа), зростання чисельності населення як за рахунок природного (країни, що розвиваються) , і механічного (розвинені країни) приросту.

Домашнє завдання: розрахувати щільність населення наступних державах: Лівія, Нідерланди, Норвегія, Індія, Австралія, Бразилія, Японія. Дати аналіз факторів, що визначили особливості густоти населення в цих державах.

Дослідивши передовий досвід вчителів географії в Україні можна сказати, що система географічної освіти змінюється: пропонується інший зміст, інші підходи - інноваційні технологічні , нові варіанти програми, методики. Щодо важливості методики можна сказати, що вчитель, як і будь-який інший учений, буде зобов'язаний займатися самоосвітою протягом усього життя, тому що добре підготовлений вчитель буде стикатися з новими досягненнями в своїй науці, оцінювати їх переваги, пов'язувати їх з минулими тенденціями і зробить аргументований вибір щодо того, що він хоче інтегрувати у своє власне мислення.

РОЗДІЛ 4

ВЧЕНІ ЯКІ ВКЛАЛИ ЗНАЧНИЙ ВНЕСОК В ВИКЛАДАННЯ ШКІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ

4.1. Внесок О.А.Івановського

Останнім часом в Україні багато робиться для того, щоб повернути в науковий обіг імена видатних вчених, які з різних причин були вилучені за радянських часів з історичного процесу нашої пам'яті і лише з набуттям державної незалежності повертаються народові.

У цьому ряду знаходиться і забуте ім'я засновника географічного факультету Харківського університету, людини багатогранного таланту, професора О. А. Івановського. Олексій Арсентійович Івановський (1866-1934) - антрополог, географ [12].

Олексій Арсентійович Івановський народився 23 лютого 1866 року у містечку Муюта на Алтаї. Середню освіту отримав у Томській гімназії, вищу – на історико-філологічному і фізико-математичному факультетах Московського університету. Протягом 1894-1895 років проходив стажування при Лейпцігському університеті у відомих німецьких географів Ратцеля і Геттнера та антрополога Шмідта, де отримав диплом доктора філософії [12].

У 1893 р. закінчив історико-філологічний та природничий факультети Московського університету та вступив на роботу зберігачем Антропологічного музею при Московському університеті, Спільно з директором музею Д.Н. Анучиним провів величезну роботу з систематизації краніологічної, етнографічної та фотографічної колекцій та зі складання наук каталогів. Майже 20 років був секретарем антропологічного відділу Товариства любителів природознавства, антропології та етнографії. Здобув ступінь магістра географії за дисертацію. «Про антропологічний склад населення Росії». [12]

З 1903р. став приват-доцентом Московського університету та лектором Педагогічних та Комерційних курсів у Москві. Паралельно О. А. Івановський читав також лекції на Московських педагогічних та комерційних курсах.

З 1900 до 1914 р. був редактором «Русского Антропологического Журнала», який видавався Антропологічним відділом. Редакторську роботу вчений плідно поєднував з педагогічною.

У 1914 р. став професором Харківського університету, У наукових цілях здійснив низку подорожей до Середньої Азії, Монголії, Кавказу та Закавказзя, Туреччини Персії. Провів численні дослідження з етнічної антропології народності Росії та різних країн світу. Він перший склав і опублікував світове зведення антропологічних даних.

А. А. Івановський зробив значний внесок у справу становлення антропологічної науки в Росії. Йому належать дві роботи, що здобули широку популярність: «Про антропологічний склад населення Росії» (1904) і «Населення земної кулі: досвід антропологічної класифікації» (1911, докторська дисертація). У цих роботах був застосований передовий для свого часу принцип чисельної класифікації антропологічних типів [18].

А. А. Івановський Опублікував багато статей у «Російському Антропологічному Журналі», «Землезнавстві», «Східному огляді», «Сибірській Газеті», «Російських Відомостях», «Російській Думці», «Віснику Виховання» та «Великої Енциклопедії» [12].

Дослідження А. А. Івановського «Про антропологічний склад населення Росії» ґрунтується на антропометричному матеріалі. Антропологічна характеристика та угруповання народності базується вишукано на антропометричних даних. Тому не всі антропологічні роботи того часу могли бути використані, а лише ті, в яких є цифрові таблиці з індивідуальними величинами.

Проводячи порівняльний аналіз, автор міг скористатися як опублікованими даними по білорусам: К.Н. Ікова (по Мінській губ, 1890), Н. А. Янчука (по Мінській губ 1890), Ю Д Талько-Грінцевіча (за всіма білоруськими губерніями, 1894), Е Р. Ейхгольца (за Смоленською губ. 1896), але і неопублікованими, що зберігаються в

архіві антропологічного відділу природознавства, антропології та етнографії: С.Г. Щедровикого про 720-ти білорусів (445 чоловік. і 275 дружин.) Єльніського повіту Смоленської губернії.

У 1913 р. сталася визначна подія у житті О. А. Івановського. Після захисту дисертації його запрошують до Харківського університету. Якщо у московський період життя і діяльності наукові інтереси вченого навпіл розділялися між географією і антропологією, то після переїзду у 1914 р. до Харкова, де його було обрано ординарним професором по кафедрі географії та етнографії університету, О. А. Івановський повністю присвячує себе географії. Починається 20-річний, надзвичайно плідний період наукової діяльності вченого в царині географії в Україні.

Насамперед це стосується видавничої діяльності О. А. Івановського. До книжок, що побачили світ ще за життя вченого у Москві, зокрема «Об антропологическом составе населения России» /1904/, «Население земного шара» /1911/, «Географические імена» /1914/, поспіль виходять його книжки «География Российской империи» /1915/, «Отечественное» /1915/, обидві у співавторстві з К. М. Курдовим, а також «О преподавании географии» /1915/. [12]

Примірник останньої книжки знаходиться у приватному зібранні доцента Харківського державного університету О. О. Жемерова. Навіть побіжне ознайомлення з нею переконливо наводить на два відомі міркування: що нове, це добре забуте старе, а також про наше байдуже ставлення до здобутків і надбань попередників. Ці міркування, безумовно, не нові, але резюме є очевидним.

Книжка «О преподавании географии», що побачила світ у 1915 р., не втратила своєї актуальності і по сьогодні. Ось, як автор вбачав роль краєзнавства (тоді воно називалося батьківщинознавством) у навчально-виховному процесі: «Батьківщина – перше джерело знань кожної дитини, вона – найважливіший наочний об'єкт на перших кроках її життя, і, природно, з боку школи на неї має бути звернуто особливу увагу. Завдання школи – через безпосереднє вивчення батьківщини зробити уявлення дітей більш чіткими, впорядкувати їх, посилити і тільки таким чином поглибити».

Після революції О. А. Івановський очолив роботу із створення нових навчальних програм з географії, які отримали назву краєзнавчих, і використовувалися у 20-х роках в школах України.

Після реорганізації університету в Інститут народної освіти вчений працював професором географії в Академії теоретичних знань /1920-1922 р. /, в Інституті народної освіти /1922-1930 р. /, а також до 1929 р. завідувачем науково-дослідної кафедри антропології і географії.

Незважаючи на тяжкий недуг /О. А. Івановський страждав деформуючим артритом/, вчений не забував про проблеми школи. У 1925 р. він видав посібник «Географія в школе». На замовлення Всеукраїнського інституту підвищення кваліфікації вчителів підготував підручник «Фізична географія», багато працював над виданням науково-популярної літератури. Під його керівництвом студенти наукового гуртка кафедри географії склали і видрукували у п'яти випусках посібник для учнів шкіл України «Земля та її життя» /1928/.

І ще про одну корисну справу вченого варто згадати. Йому належить заслуга у заснуванні 1928 р. географічного факультету відновленого Харківського університету.

Помер О. А. Івановський 4 травня 1934 р., залишивши після себе велику наукову спадщину, яка вимагає творчого осмислення і повернення в науковий обіг.

4.2. Внесок Ф. Матвієнка-Гарнаги

Ф. Т. Матвієнко-Гарнага залишив після себе досить велику та різноманітну економіко-географічну спадщину, пройшовши через досить складні історичні обставини життя і творчої діяльності, яка потребує якнайшвидшого дослідження та узагальнення. З наукових напрацювань Ф. Матвієнка-Гарнаги нам відомо ряд монографій та декілька статей вченого, які були присвячені проблемам теорії економіко-географічної науки, дослідження з економічної географії українських земель, а також актуальних проблем економічного розвитку України.

У 1929 р. ним було написано у Харкові та опубліковано в Одесі навчальний посібник для вищих шкіл «Нариси з економічної географії України», а в 1930 р. у Харкові учений опублікував посібник «Краєзнавство і краєзнавча робота», що стало суттєвим внеском вченого у формування та розвиток географічної освіти в Україні. Аналізуючи та вивчивши вступ до монографії «Нариси з економічної географії України», можна зазначити, що дослідник не відходить від ідей революції і «будівництва нового соціалістичного ладу». Але ми можемо помітити між рядками просте прагнення до гармонії в українському суспільстві, до покращення добробуту українського народу [28].

Монографія Ф. Т. Матвієнка-Гарнаги являється дослідженням з теоретичних основ і прикладних питань економічної географії України, які були здійснені на етапі згортання більшовиками «українізації» та початку репресій проти всіх, хто стояв на національних позиціях [28].

Значний внесок у розвиток теоретичних основ української економічної географії здійснив саме Ф. Т. Матвієнко-Гарнага. Дослідник у вступі до своїх «Нарисів» писав, що у вітчизняній географічній літературі занадто мала кількість праць, які присвячені методології економіко-географічної науки. Тому він окремим розділом виділяв завдання, предмет і методологію економічної географії, де детально вивчає проблему взаємовідносин природи і суспільства, доводить визначення економічної географії на основі аналізу поглядів інших вчених, аналізує думки про предмет і методи економіко-географічних досліджень.

Щоб надати теоретичне обґрунтування економічній географії, Ф. Т. Матвієнко-Гарнага прислуховується до думок інших дослідників та вчених, які досліджували та вивчали методологічні основи даної галузі знань, враховує наявні наукові досягнення і описує на свій лад предмет економічної географії. Особливо вчений зупиняється на аналізі поглядів російських науковців С. В. Бернштайн-Когана, О. А. Костянтинова [28].

Ф. Т. Матвієнко-Гарнага пише, що економічна географія знаходиться у стані «початкового нагромадження», а тому думки дослідників розрізняються. Одні дослідники відносять її до економічних дисциплін, а інші – до природничих наук.

Тому, Ф. Т. Матвієнко-Гарнага окремо розкриває природні і суспільні фактори розвитку й розміщення галузей господарства (табл..5.1):

Таблиця 5.1

Природні і суспільні фактори розвитку й розміщення галузей господарства

Природні чинники (фактори)	Суспільні чинники (фактори)
1. Форма поверхні Землі	1. Капітал у різних галузях господарства
2. Ґрунти	2. Засоби розподілу доходів між населенням
3. Вітри	3. Техніка господарського виробництва
4. Рослинність і тваринний світ	4. Становище господарства країни відносно світового ринку
5. Властивості води	5. Технічна вдосконаленість капіталів або їх відсталість
6. Моря і річки	6. Господарські традиції і побут
7. Поклади мінеральних ресурсів	7. Стан господарства і культури
8. Властивості людини як господарського чинника	8. Історія країни
9. Температура та атмосферний тиск	9. Форми політичного ладу
10. Вологість повітря і кількість опадів	10. Системи володіння капіталами

Джерело [26, 28]

Ф. Т. Матвієнко-Гарнага робить висновок, що до предмету економічної географії необхідно відносити сукупність (систему) цих процесів і явищ, а не лише виключно суспільні чи виключно природні фактори.

На думку Ф. Матвієнка-Гарнаги завданням економічної географії, є встановлення системи взаємозалежності природних і суспільних факторів, їх впливу на галузі господарства певної території. Тому, дослідник Ф. Матвієнка-Гарнага виділяє світову економічну географію, яка досліджує загальні принципи зв'язку між чинниками розвитку галузей господарства і самим господарством та місцеву (регіональну) економічну географію, що покликана, за переконаннями Ф. Т. Матвієнка-Гарнаги, пояснювати як загальні принципові чинники впливають на місцеве господарство.

В роботі «Нариси» вчений Ф. Т. Матвієнко-Гарнага наводить географічну характеристику природних факторів, а також розкриває вчення про економіко-географічне районування. У спеціальній частині вчений детально описує фізико- й

економіко-географічні особливості кожного району. Окремо вчений зупиняється на економіко-географічній характеристиці сільського господарства, галузей промисловості, транспорту й торгівлі [28].

Саме в роботі «Нариси з економічної географії України» Ф. Т. Матвієнка-Гарнаги економічна географія як наука в Україні була методологічно обґрунтована, відображені категорії «предмет», «завдання», «класифікація», «теорія», «чинник розміщення», «закон», «принцип». У загальній частині свого дослідження Ф. Т. Матвієнко-Гарнага розглядає економічну географію в регіональному і теоретичному аспектах та чітко визначає вплив закону географічної зональності на формування і розміщення галузей господарства [28].

Вчений Ф. Т. Матвієнко-Гарнага описує галузеву характеристику господарства України в своїх працях «Вугільно-рудно-металургійний район УРСР» (1930) та «Цукрова промисловість України за п'ятирічним планом» (1931). [29].

У монографії Ф. Матвієнка-Гарнаги «Цукрова промисловість України за п'ятирічним планом» структурував матеріал, та фактично сформулював план економіко-географічної характеристики галузі господарства [32].

У своїх дослідженнях та працях Ф. Т. Матвієнко-Гарнага приділяє увагу також вивченню природно-ресурсного потенціалу країни. Наприклад, в монографії «Підземні багатства України» (1930) вчений навів детально географічну характеристику мінерально-сировинної бази України [31].

Ф. Т. Матвієнко-Гарнага також значну увагу направив на дослідження галузей господарства України, але йому вдалося вивчити й описати лише декілька галузей, тому що його наукова діяльність припала на кінець 20-х – початок 30-х років ХХ ст., та з причини «українізації» на українських землях в складі тоталітарної імперії на вченого було навішано ярлик «буржуазного націоналізму»

Розвиток науки почав штучно гальмуватись та ліквідуватись, почалась розправа та боротьба з прихильниками заборонених радянською цензурою певних галузей наукового пізнання. Саме через це цензура не дозволила Ф. Т. Матвієнку-Гарназі завершити свої дослідження.

Ф. Т. Матвієнко-Гарнага встиг зробити значний внесок у формування і розвиток географічної освіти і науки в Україні. Прикладом цього є ґрунтовна праця «Краєзнавство і краєзнавча робота», що побачила світ у 1930 р. У монографії висвітлено методологічні основи краєзнавства та широко описано методологію і методику власне краєзнавчих досліджень [30].

Вчений заслуговує уваги, тому що він один із перших теоретиків краєзнавчих досліджень запропонував точне узагальнене визначення цієї галузі наукового пізнання: «краєзнавство – це є певна сума знань широких кіл людності про природні й соціальні факти та явища краю, про взаємну залежність цих фактів і явищ; ці знання набуваються внаслідок організованого громадського руху з метою вивчити й використати витворні сили країни, виховати дослідників і активних будівників життя на підставі наукових досягнень та загальнодержавних завдань».

Це формулювання поняття «краєзнавство» є актуальним і до наших днів, воно ще більше розкриває важливість і значення поглядів і думок Ф. Т. Матвієнка-Гарнаги для сьогодення географічної науки. «Витворні сили» природи, економіки та побуту народу є об'єктом краєзнавчих досліджень, так їх описує Ф. Т. Матвієнко-Гарнага та приділяє увагу плану фізико-географічного та економіко-географічного краєзнавчого дослідження, описує розуміння практичного краєзнавства, процесу збору інформації та її застосування у практичному житті.

Ф. Т. Матвієнко-Гарнага у сфері шляхів і засобів нагромадження капіталу та проблем формування державного бюджету був одним з відомих українських економістів. Відомо лише кілька статей вченого, які присвячені актуальним проблемам економічного розвитку України. Наприклад, «Восстановление и воспроизводство основных капиталов госпромышленности Украины в связи с налогами и сборами в ней».

Проблема економічного розвитку України відображена також у статті «Бюджет і господарство України». Ф. Матвієнко-Гарнага ставить завдання ознайомитися з бюджетом УРСР і СРСР, називаючи бюджет «дзеркалом державного господарства», при цьому він досить детально та широко характеризує «господарств публічно-правового порядку, державних і місцевих бюджетів».

Вчений описує структуру надходжень загальнодержавного, республіканського і місцевих бюджетів. Стаття має велику кількість статистичних даних, всі вони систематизовані і оформлені у вигляді оригінальних таблиць [27].

На превеликий жаль, наприкінці 20-х років, «культурна боротьба радянської громадської думки» зупинила розповсюдження української національної думки, а в 30-ті роки заборонила та повністю ліквідувала в Україні цілий перелік наук, закрила науково-дослідні установи, згорнула національну освіту та науку. Саме масові репресії в Україні у 30-х рр. припинили існування економіко-географічних і економічних студій Ф. Т. Матвієнка-Гарнаги, було навішано ярлик «буржуазного націоналіста», а ім'я самого вченого вже не згадувалось у жодному біографічному довіднику радянської держави [59].

Завершуючи короткий огляд економіко-географічної і економічної спадщини вчених, хочемо наголосити на актуальності і необхідності детального дослідження географічних напрацювань, адже та велика кількість інформації, що зібрана і описана вченими, неодмінно має бути узагальнена й залучена до широкого використання вченими-географами.

Введення нових методів викладання може бути вирішенням проблеми зацікавленості, вираження творчості, знань, заохочення навчальних навичок та посилення мотивації учнів. Сьогодні освіта має відповідати вимогам життя, світовим стандартам; у центрі системи освіти повинен стояти пріоритет людської особистості.

ВИСНОВКИ

Можна зробити наступні висновки:

1. Географія - це галузь знань, що вивчає землі, особливості, мешканців і явища Землі. Географія охоплює будь-яку фізичну, культурну, економічну та політичну сфери до локальної та глобальної. Завдяки географії ми вчимося цінувати різноманітність ландшафтів, народів і культур, тому географія є життєво важливим предметним ресурсом для громадян світу 21 століття, що дозволяє нам зіткнутися з питаннями про те, що означає подібатися у взаємозалежному світі.

Розглянувши методику викладання географії, ми визначили, що Методика викладання географії у школі походить від грецького слова «methodos» (спосіб викладу) - галузь педагогічної науки. Дана методика встановлює та втілює раціональні прийоми та методи, форми та засоби навчальної діяльності та процесу, під час чого відбувається формування відповідних вмінь та навичок для подальшого застосування цих знань та свідоме освоєння учнями системою знань із шкільного курсу географії. Для розвитку сучасної теорії методики викладання географії та для практичної роботи в загальноосвітній школі та інших загальноосвітніх закладах знання історії науки та історичних аспектів викладання географії необхідні. Ці знання допомагають зрозуміти суспільну роль географії як навчального предмета, його місце у навчальних планах різних типів шкіл, успішно вирішувати сучасні завдання як теоретичного, так і прикладного характеру.

Суспільство пред'являє школі соціальну вимогу виховання та освіти підростаючого покоління, яке має мати певні якості. У наш час суспільство ставить за мету підготувати школярів до життя, в якому кожен міг би проявити свої найкращі якості, мати в житті успіх: ставити мету своєї діяльності і досягати результатів, при цьому грамотно поводитися в природі, у суспільстві, у державі, на виробництві. Рівень розвитку базової науки також впливає на напрями та характер досліджень у методиці. Становлення у географічній науці нових теорій, затвердження нових концепцій відбивається у змісті шкільної географії.

Методика викладання географії пов'язана з багатьма іншими науками та дисциплінами: фізична та економічна географія, дидактика, психологія, соціологія та ін. Географія, відносячись одночасно і до предметів природного та предметів гуманітарного циклу, охоплює всю систему «природне середовище-суспільство-людина», що дозволяє їй: комплексно розглядати місце існування людства; формувати сприйняття світу у вигляді точної ієрархії територіальних природно-суспільних систем, що формуються та розвиваються за певними законами.

Методів викладання географії класифікують як: словесні методи, наочні методи, практичні методи. На додаток до неї використовують класифікацію, засновану на обліку характеру пізнавальної діяльності учні: пояснювально-ілюстративний метод, репродуктивний метод., метод проблемного викладу, частково-пошуковий метод (евристичний), дослідницький метод.

2. Вивчивши історію розвитку методики викладання географії, ми дійшли висновку, що географія як наука з'явилася в давнину, але тільки в другій половині XVII ст. географія як навчальний предмет було запроваджено у школах Західної Європи. У першій половині XVIII ст. викладання географії у школах більшості країн Західної Європи стало загальним. На той час належить і початок викладання географії у нашій країні. Географічна освіта в Україні в першій формувалась і розвивалась під дією матеріальних і духовних чинників, серед яких вирішальну роль відігравали економічні, політичні, ідеологічні чинники та розвиток географічної і психолого-педагогічної науки.

До XVIII ст. в Україні були лише церковні школи. Вони давали елементарне освіту та деякі географічні відомості. На межі XVII-XVIII ст. спостерігається ломка феодальних відносин, зароджується та отримує розвиток товарне виробництво. Воно вимагає грамотніших людей. Виникають світські школи. Вони вперше вводиться географія як самостійний навчальний предмет. Перша половина XVIII ст. характеризується швидким розвитком географічної науки. На межі XVIII-XIX ст. велика увага приділялася економіко-географічним відомостям, статистичним даним. Перші десятиліття радянської влади – час становлення радянської школи, період вдалих та невдалих проб, період пошуку нового змісту навчання. У перші

роки радянської влади навчальні плани та програми розроблялися на місцях, у школах. В одних школах щодо географії упор робився вивчення краєзнавства (краєзнавчі програми), в інших - на вивчення ландшафтів. Новий етап у розвитку шкільної географії розпочався 1934 р. було прийнято постанову «Про викладання географії у початковій та середній школі», що важливо змінило становище географії навчальному плані школи. У 1964 р. 11-ті класи було ліквідовано. Зі шкільного навчання зник курс економічну географію СРСР. У другій половині 60-х років почався перехід на новий зміст навчання за всіма предметів. Дещо змінилися назви шкільних курсів географії: замість географії частин світа та найважливіших держав вводився курс географії материків. Перебудовчі процеси в Україні на початку 90-х років змінили національну освіту, сколихнули національну самосвідомість. Стали змінюватись підходи до освоєння шкільних географічних курсів, що було зумовлено перетвореннями, які відбулися в суспільстві

3. Дослідивши передовий досвід вчителів географії в Україні, зокрема, методику вчителя географії Чернівецької гімназії № 1 - Тюфтій Алли Георгіївни. Та досвід роботи вчителя географії Загорулько Г.В., ЗОШ № 92 м.Києва можна сказати, що система географічної освіти змінюється: пропонується інший зміст, інші підходи - інноваційні технологічні, нові варіанти програми, методики. Успішні вчителі завжди пам'ятають, що навчання має бути «динамічним, складним і відповідним розумінням учня. Він не залежить від жодного методу, щоб зробити таке навчання цікавим, натхненним та ефективним». Щодо важливості методики можна сказати, що вчитель, як і будь-який інший учений, буде зобов'язаний займатися самоосвітою протягом усього життя, тому що добре підготовлений вчитель буде стикатися з новими досягненнями в своїй науці, оцінювати їх переваги, пов'язувати їх з минулими тенденціями і зробить аргументований вибір щодо того, що він хоче інтегрувати у своє власне мислення.

4. Завершуючи короткий огляд економіко-географічної і економічної спадщини Ф. Т. Матвієнка-Гарнаги та О.А.Івановського, хочемо наголосити на актуальності і необхідності детального дослідження його географічних напрацювань, адже та велика кількість інформації, що зібрана і описана вченими,

неодмінно має бути узагальнена й залучена до широкого використання вченими-географами.

Введення нових методів викладання може бути вирішенням проблеми зацікавленості, вираження творчості, знань, заохочення навчальних навичок та посилення мотивації учнів. Сьогодні освіта має відповідати вимогам життя, світовим стандартам; у центрі системи освіти повинен стояти пріоритет людської особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Боплан Г.Л. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансільванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн / Г.Л. Боплан. –К.,1990. –54 с.
2. Герман О.І., Лознякова М.Є. Формування ключових компетентностей учнів під час навчальної дискусії //Географія, 2008. - № 21 (121). - С. 2-4.
3. Гончаренко С. У. Методика як наука «Шлях освіти» –2000, №1. –С. 5-22. –2000, №2. –С. 2-6.
4. Гумбольдт О. Картины природы / О. Гумбольдт; пер. с нем. Т.И.Коншиной. –М.: Географгиз, 1959. –269 с.
5. Гришко, С. В., Непша, Я. Ю. Освітньо-виховне значення шкільного курсу географії у розвитку всебічно розвиненої особистості. Географія та туризм: матеріали III Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди (26 лютого 2020 р., м. Харків). с. 41-45.
6. Географічна наука та освіта: від констатації до конструктивізму: 3б. наук. праць. – К., 2018. – 232 с.
7. Географія, картографія, географічна освіта: історія, методологія, практика. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Чернівці, 7-9 травня 2020 р.) – Чернівці: Видавничо-поліграфічне підприємство «МІСТО», 2020. – 352 с.
8. Дик Н.Е. Деятельность и труды М.В. Ломоносова в области географии / Н.Е.Дик. –М.: МГУ, 1961. –100 с.
9. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF#Text>
10. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/i392-2011-%D0%BE>

11. Душина И.В., Понурова Г.А. Методика преподавания географии. – М., 1996. –192 .
12. Ефимова С. Г. ИВАНОВСКИЙ Алексей Арсеньевич // Императорский Московский университет: 1755—1917: энциклопедический словарь / составители А. Ю. Андреев, Д. А. Цыганков. — М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2010. — С. 264—265. — 894 с. — 2000
13. Жупанський Я.І. Історія географії в Україні / Я.І. Жупанський. –Львів: Світ, 1997. –264 с.
14. Жупанський Я. Географія в Україні в нові часи / Я.Жупанський. – Чернівці, 1993. –163 с.
15. Зайцева І.І. Управління навчальним процесом на основі технологічних карт // Проектуємо урок разом: Ч. 1. (Додаток до ж-лу Географія) - Х.: Основа, 2006. - С. 2-16.
16. Ивановский Алексей Арсеньевич // Большая советская энциклопедия: [в 30 т.] / под ред. А. М. Прохорова — 3-е изд. — М.: Советская энциклопедия, 1969.
17. Інтегральний потенціал території – теоретичні та практичні аспекти дослідження: монографія / Підгрушний Г.П., Нагірна В.П., Фащевський М.І. та ін; Ін-т географії НАН України. – К., 2012. – 464 с. – бібліогр.: 135 назв. – Укр. – Деп. ДНТБ України 04.07.2012, № 22-Ук2012.
18. Інститут географії НАН України, 29 вересня 2013 р. / За наук. редакцією Г.П. Підгрушного. – К.: Ін-т географії НАН України. – Вип. 3. – 2014. – 97 с.
19. Кайгородов Д. На разные темы, преимущественно педагогические / Д.Кайгородов. –С.Пб.: Изд-во А.С.Суворина, 1907. –149 с.
20. Кобернік С.Г, Коваленко Р.Р. Скуратович О.Я. Методика навчання географії в загальноосвітніх навчальних закладах: посіб. для вчителя. - К.: Навчальна книга, 2005. - 319 с.

21. КорнєєвВ.П., ГераснмчукВ.М. Географія материків і океанів 7 клас (методика, система технологія). Методичний банк. Внесок 4 // Географія, 2004. -№ 17 (21). -С . 2-5.
22. Коменский Я.А. Избранные педагогические сочинения: В 2-х т. / Под ред. А.И. Пискунова и др. – М.: Педагогіка, 1982. – Т.1. – 656 с.
23. Кулагин П.Г. Идея межпредметных связей в истории педагогики // Советская педагогика. – 1964. – № 12. – С. 87-99.
24. ЛаврукМ.М. Застосування глобуса у формуванні геопросторової компетентності школярів // Географія, 2011. - № 3 (175). - С. 2-5.
25. Лаврук М. М.Л 13 Методика навчання географії: практична і самостійна робота студентів : навчально-методичний посібник. - Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2015. 136 с.
26. Матвиенко-Гарнага Ф. Восстановление и воспроизводство основных капиталов госпромышленности Украины // Хозяйство Украины. – 1925. – № 5. – С.127-139.
27. Матвієнко-Гарнага Ф. Бюджет і господарство України // Земельник. - 1925. - № 8-9. - С. 3-15.
28. Матвієнко-Гарнага Ф. Нариси з економічної географії України. Підручник для вищих шкіл. – Харків: Держвидав України, 1929. – 200 с.
29. Матвієнко-Гарнага Ф. Вугляно-рудно-металургійний район УСРР. - Харків: Держвидав України, 1930. – 50 с.
30. Матвієнко-Гарнага Ф.Т. Краєзнавство і краєзнавча робота. – Харків: Держвидав України, 1930. - 50 с.
31. Матвієнко-Гарнага Ф.Т. Підземні багатства України. - Харків: Держвидав України, 1930. - 56 с.
32. Матвієнко-Гарнага Ф.Т. Цукрова промисловість УСРР за п'ятирічним пляном. – Харків: Господарство України, 1931. - 56 с.
33. Методика навчання географії України в загальноосвітніх навчальних закладах (особливості навчання) / Т. Г.Назаренко. Х.: ВГ «Основа», 2016. 112 с.: іл., табл.. (Серія «Бібліотека журналу «Географія»; Вип.. 11 (155).

34. Методичний poradnik для вчителів географії : методичний посібник / О.І. Грінченко, О.М. Саввіч; за ред. Л.Д. Покроєвої, Т.В. Дрожжиної. Харків : КВНЗ «ХАНО», 2015. 160 с.

35. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів «ГЕОГРАФІЯ 6–9 класи» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas>

36. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів «ГЕОГРАФІЯ 10-11 КЛАСИ» (Рівень стандарту) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv>

37. Наказ МОН України №405 від 20.04.2018 «Про затвердження типової освітньої програми закладів загальної середньої освіти II ступеня» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-tipovoyi-osvitnoyi-programi-zakladiv-zagalnoyi-serednoyi-osviti-ii-stupenya>

38. Наказ МОН № 408 від 20.04.2018 року «Про затвердження типової освітньої програми закладів загальної середньої освіти III ступеня» (10 клас) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-tipovoyi-osvitnoyi-programi-zakladiv-zagalnoyi-serednoyi-osviti-iii-stupenya-408>

39. Наказ МОН № 406 від 20.04.2018 року «Про затвердження типової освітньої програми закладів загальної середньої освіти III ступеня» (11 клас) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-tipovoyi-osvitnoyi-programi-zakladiv-zagalnoyi-serednoyi-osviti-iii-stupenya>

40. Назаренко Т. Г.Методика навчання географії України в загальноосвітніх навчальних закладах (особливості навчання) / Т. Г.Назаренко. – Х.: ВГ «Основа», 2016. –112 с.:

41. Откаленко М.П. Методика навчання початкового курсу фізичної географії. К.: «Радянська школа», 1963.-168с.

42. Пістун М.Д. Розвиток суспільної географії в Україні у ХХ – на початку ХХІ сторіччя: Монографія / М.Д.Пістун. – К.: ВПЦ „Київський університет”. – 2009. – 112 с.
43. Підгрушний Г.П. Промисловість і регіональний розвиток України. – К.: Інститут географії НАН України, 2009. – 300 с.
44. Процеси метрополізації: світогосподарські аспекти / Денисенко О.О. – К.: Ін-т географії НАН України, 2012. – 193 с.
45. Проблеми суспільної географії. Територіальна організація суспільства: розуміння категорії / За ред. Г.П. Підгрушного // Матеріали теоретико-методологічного семінару, Інститут географії НАН України, березень 2010 р. – К.: Ін-т географії НАН України. – Вип. 1. – 2010. – 66 с.
46. Полюси соціально-економічного розвитку території: теоретичні аспекти дослідження // Матеріали теоретико-методологічного семінару, Інститут географії НАН України, 29 вересня 2013 р. / За наук. редакцією Г.П. Підгрушного. – К.: Ін-т географії НАН України. – Вип. 3. – 2014. – 97 с.
47. Покась Л.А. Модель формування пізнавальних умінь учнів у процесі навчання фізичної географії. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 5 : Педагогічні науки : реалії та перспективи : зб. наук. праць. Київ, 2018. Вип. 60, т. 2. С. 79–82.
48. Пирогов Н.В. Избранные педагогические сочинения, М., 1953. - 546 с.
49. Практична педагогіка. 99 схем і таблиць / автори-уклад. Н.П. Наволокова, В.М. Андрєєва. -Х.: Основа, 2008. - 117 с.
50. Руднев И. Я. Из прошлого и настоящего учебной географии в России // География в школе. - СПб, 1913.-С. 14-18.
51. Садкіна В.І. 101 цікава педагогічна ідея. Як зробити урок. - Х.: Основа, 2009. - 88 с.
52. Сорока М. Дискусії та дебати як інтерактивні технології навчання // Географія та основи економіки в школі, 2010. - № 3. - С. 5- 12.
53. Топузов О.М., Самойленко В.М., Вішнікіна Л.П. Загальна методика навчання географії: підручник. - К.: Картографія, 2012. - 512 с.

54. Трансформація структури господарства України: регіональний аспект / За редакцією Г.В. Балабанова, В.П. Нагірної. – К.: Міленіум, 2003. – 404 с. (23, 48 ум. друк. арк.).
55. Територіальна структура господарства і розселення населення в Україні / За ред. В. П. Нагірної. – К. : Акад. праці і соц. відносин Федер. профспілок України, 2010. – 280 с. (16, 16 ум. друк. арк.).
56. Тестові завдання з освітньої компоненти «Методика навчання географії» / укладачі: В.А. Яковлева, Р.П. Власенко. Житомир, 2021. 57 с.
57. Ушинський К.Д. Твори: В 6 т.– К.: Радянська школа, 1954. – Т. 1. – 4
58. Ушинский К. Д. Избранные произведения М.: АПН РСФСР, 1945. - 532
59. Шевчук С. Федір Матвієнко-Гарнага - видатний український економіко-географ і економіст // Історія української географії. Всеукраїнський науково-теоретичний часопис. - Тернопіль: Підручники і посібники, 2006. - Випуск 1 (13). - С. 30-33.

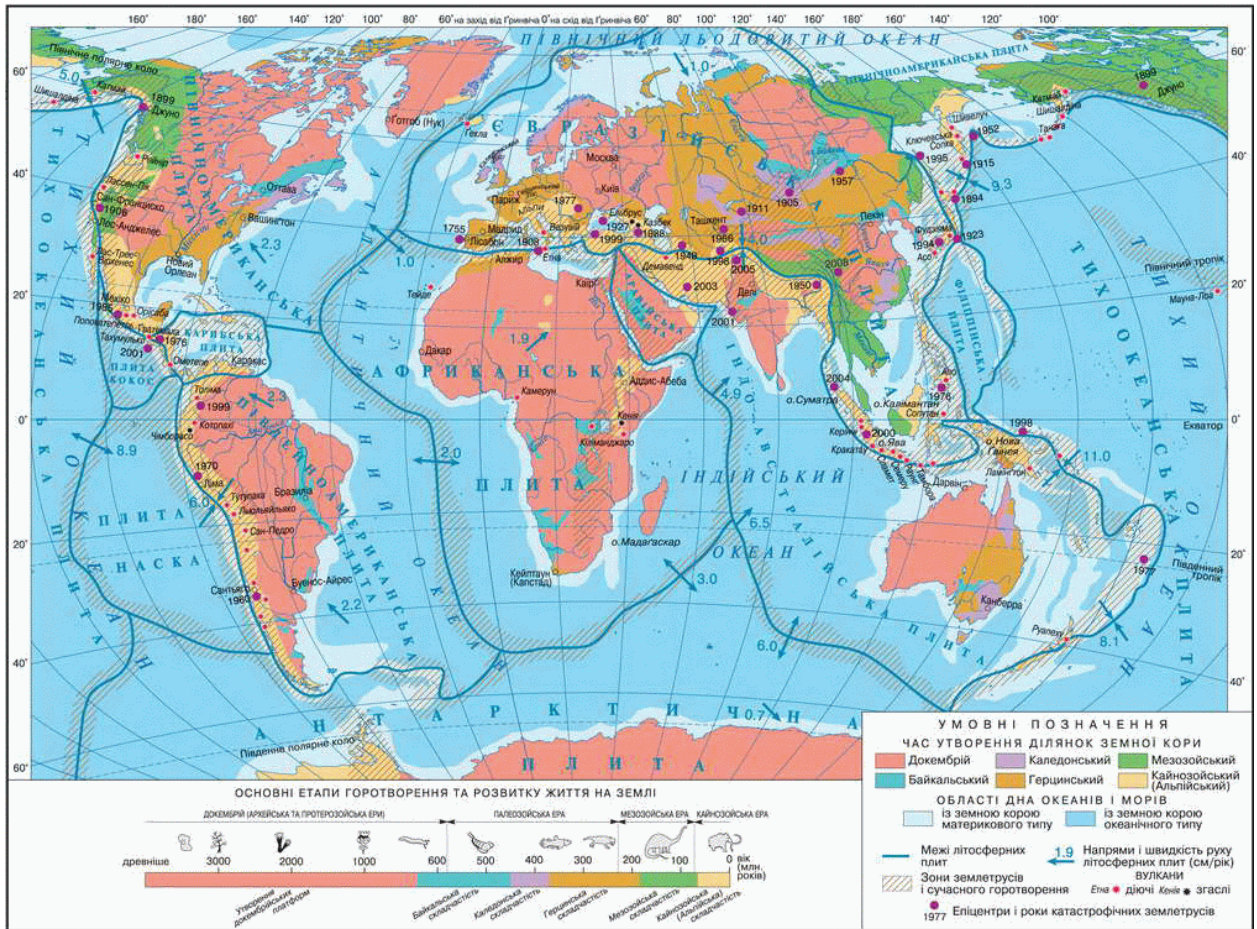
ДОДАТКИ

Додаток А

Урок географії в 6 класі

Будова земної кори

Рельєф. Види рельєфу

Рельєф - це нерівності на поверхні
Землі

Shared

Основні планетарні форми
рельєфу

Гори

Рівнини

Океанічні западини

MyShared